

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра української та зарубіжної літератур

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Наталя Мельник

Протокол № _____

«__» _____ 2023 р.

Реєстраційний № _____

«__» _____ 2023 р.

ЖАНРОВА СПЕЦИФІКА РОМАНУ СЕРГІЯ ОКСЕНИКА «САМКА БОГОМОЛА», ВИВЧЕННЯ ТВОРУ НА УРОКАХ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

Кваліфікаційна робота студентки
факультету української філології
групи УАФм-22
другого (магістерського) рівня
спеціальності 014.01 Середня освіта
(Українська мова і література)
додаткової предметної спеціальності – 014.02
Середня освіта (Мова і література (англійська))

Гармашевої Поліни Володимирівни

Керівник:

кандидат філологічних наук, доцент

Мельник Н. Г.

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

Кривий Ріг – 2023

АНОТАЦІЯ

Гармашева П. В. Жанрова специфіка роману Сергія Оксеніка «Самка богомола», вивчення твору на уроках позакласного читання : рукопис. Кривий Ріг, 2023. 70 с.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню жанрових особливостей твору С. Оксеніка «Самка богомола» (2017) і їх вивченню на уроках української літератури в профільній школі. Розглядається специфіка використання матеріалів твору на уроках позакласного читання. У роботі вперше роман С. Оксеніка «Самка богомола» проаналізовано в методичному аспекті.

Практичне значення полягає в тому, що матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути використані в подальших дослідженнях зазначеної проблеми науковцями, а також учителями й учнями загальноосвітніх закладів під час вивчення сучасної української літератури.

Ключові слова: сучасна література, жанр, фентезі, національна свідомість, патріотичне виховання.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЖАНРОВОЇ СПЕЦИФІКИ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ	8
1.1. Проблеми вивчення генерики й генології художнього твору в сучасному літературознавстві.....	8
1.2. Різноманітність жанру фентезі.....	17
1.3. Вивчення жанрових особливостей літературних творів на уроках української літератури	25
Висновки до першого розділу.....	42
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ЖАНРОВОЇ СПЕЦИФІКИ РОМАНУ С.ОКСЕНИКА «САМКА БОГОМОЛА».....	43
2.1. Генологічний синкретизм творчості С. Оксеніка в контексті сучасної літератури	43
2.2. Жанрові маркери роману «Самка богомола»	51
2.3. Творчість С. Оксеніка в шкільному вивченні	59
Висновки до другого розділу	66
ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	69

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Вивчення художніх творів різних жанрів на уроках української літератури в школі має на меті ознайомлення школярів із жанровими характеристиками творів, формування вмінь визначати жанрові особливості того чи того твору за певними класифікаційними ознаками.

Аналіз художнього твору в старших класах є складним процесом, який передбачає кілька етапів, навчальних завдань, прийомів і форм організації для забезпечення його ефективності. Продуктивний аналіз художніх описів можна виміряти за допомогою різних показників, таких як: розвиток читацького інтересу до художніх творів, здатність розглядати художні описи у зв'язку з іншими формами мистецтва, застосування теорії літератури для аналізу та тлумачення художніх творів, розуміння функціональних можливостей описів на основі їхнього впливу на людський досвід, локальні та часові контексти та концептуальні рівні твору. Крім того, учні повинні вміти використовувати знання, отримані в результаті цього аналізу, у нових навчальних ситуаціях і ситуаціях реального життя.

Набуття вміння всебічно аналізувати художній твір та його елементи опису вважається найважливішим прийомом у розвитку навичок читання та розуміння художнього твору в процесі навчання учнів загальноосвітніх шкіл на уроках української літератури.

Сергій Оксенік є одним із сучасних українських авторів творів для підлітків, його творчий доробок тяжіє до жанру фентезі і охоплює багато животрепетних проблем, які є актуальними для обговорення на уроках української літератури. Особливо цікавим, на нашу думку, є твір «Самка богомола», який віддзеркалює події російсько-української війни, підступності росіян, порушує чимало морально-етичних проблеми як загальнолюдського, так і міжстатевого характеру. Тому вивчення твору в шкільному курсі

літератури на уроках позакласного читання є особливо важливим сьогодні, що й визначає **актуальність роботи.**

Метою роботи є дослідження жанрової специфіки роману Сергія Оксеніка «Самка богомола» на уроках української літератури.

Виходячи з мети, ми сформулювали такі **завдання дослідження:**

- дослідити проблеми вивчення генерики й генології художнього твору в сучасному літературознавстві;
- оглянути різноплановість жанру фентезі як одного з літературних жанрів;
- проаналізувати специфіку вивчення жанрових особливостей літературних творів на уроках української літератури;
- охарактеризувати генологічний синкретизм творчості С. Оксеніка в контексті сучасної літератури;
- виокремити жанрові маркери роману «Самка богомола»;
- з'ясувати основні аспекти вивчення творчості С. Оксеніка в шкільному курсі української літератури.

Об'єктом дослідження є роман «Самка богомола» в контексті творчості С. Оксеніка.

Предметом дослідження є специфіка вивчення роману «Самка богомола» С. Оксеніка на уроках української літератури з акцентуванням уваги на його проблематиці й жанрових особливостях.

Теоретико-методологічна база дослідження. Задля вирішення поставлених завдань і досягнення поставленої в магістерській роботі мети нами були використані як загальнонаукові методи дослідження (аналіз, синтез, опис, порівняння, систематизація), так і літературознавчі (порівняльно-історичний, біографічний і рецептивний).

Наукову новизну магістерської роботи вбачаємо в тому, що в ній уперше роман С. Оксеніка «Самка богомола» досліджується в методичному

аспекті, пропонуються варіанти його вивчення в шкільному курсі української літератури.

Практичне значення магістерської роботи вбачаємо в тому, що її матеріали можуть бути використані в подальших дослідженнях зазначеної проблеми науковцями, а також учителями й учнями загальноосвітніх закладів. Також магістерська робота може бути використана під час підготовки до лекцій, практичних занять, уроків із сучасної української літератури.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЖАНРОВОЇ СПЕЦИФІКИ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

1.1. Проблеми вивчення генерики й генології художнього твору в сучасному літературознавстві

Аналіз художніх творів та визначення спільних атрибутів дає підстави для поділу їх на три основні типи: епічні, ліричні та драматичні твори. Це питання підпадає під широку категорію загальних класифікацій.

Узагальнення, що походить від грецького терміна «genego», що означає «я народжую», належить до комплексної системи, що охоплює безліч родів, типів і жанрів у сфері літератури. Ця складна система дозволяє розподілити за категоріями та класифікувати різноманітні літературні твори, забезпечуючи структурований підхід до розуміння та аналізу різноманітних форм вираження, що містяться в письмовому слові. Занурюючись у глибини загальних текстів, можна досліджувати величезний простір літературних творів, кожен з яких має свої унікальні характеристики, теми та стилістичними особливостями, що зрештою збагачує наше сприйняття та розуміння літературного світу.

Зазначений поділ є досить широким, оскільки він стосується всіх форм літератури, які існують у світі. Однак він також є унікальним для кожної нації, оскільки наявність, кількість і характеристики різних жанрів відрізняються в межах кожної національної літератури.

Розвиток генерики пов'язують з роботами А. Шлегеля, Ф.-В. Шеллінга, Ж.-П. Ріхтера, Г.-В.-Ф. Гегеля, І. Франка та багатьох інших. Значний внесок у теорію літературних жанрів зробили також такі відомі літературознавці, як Н. Бернадська, Т. Бовсунівська, І. Качуровський, Н. Копистянська, Д. Наливайко, А. Ткаченко та ін. Вивчення літературних жанрів, відоме як

генеологія або жанрологія, має багату історію і вважається одним із найстаріших розділів теорії літератури. Її коріння можна простежити в давні часи, коли такі вчені, як Аристотель і Горацій, заглиблювалися в цю тему у своїх відповідних роботах «Поетика» та «Наука про поезію, або Послання до Пізонів». «Класицизм ще більше розширив поле за допомогою таких творів, як «Поетичне мистецтво» Н. Буало. Значний внесок у дослідження літературних жанрів зробили Лессінг і Д. Дідро. Загалом галузь генеології або жанрології має тривалу та видатну історію, у розвиток та розуміння якої неоціненний внесок зробили різні вчені та мислителі» [10, с. 226–227].

Класифікація літературних творів на основі різних художніх структур очевидна в системі класифікації, яка ідентифікує жанри за допомогою різних методів репрезентації, таких як епос, лірика та драма. Крім того, класифікація виходить за рамки просто визначення жанрів, але також заглиблюється в специфіку жанрових форм, включаючи роди, види та жанри.

Літературний жанр служить широкою класифікаційною системою для класифікації різних форм художньої літератури, що охоплює безліч засобів вираження для передачі художнього змісту. Ця класифікаційна система визначається способом створення художньої дійсності та характерними типами поетичної структури, що використовуються в даному літературному творі. Отже, літературні твори можна розділити на три роди: епос, лірику та драму.

Класифікація пафосу на основі емоційної тональності тісно пов'язана з поділом літературних творів на різні жанри. Епос, лірика й драма це літературні роди. Для епічності характерна відсторонена і нейтральна тональність, на яку впливає розгорнутий і заплутаний характер оповіді. З іншого боку, ліризм охоплює суб'єктивно-емоційну тональність, виражену автором, оповідачем і героями в будь-якому вигляді художнього твору. Нарешті, драма визначається тональністю, яка викликає напругу та сильні переживання.

Літературний тип – це класифікація, яка йде після першого ступеня, і вона конкретно визначає загальну форму літературного твору. Це означає, що різні типи епосу, лірики та драми можна розпізнати за їхніми специфічними характеристиками та структурою.

У різних літературних жанрах існують різні категорії літературних творів. Наприклад, у жанрі епосу можна знайти широкий спектр творів, таких як власне епос, казки, байки, романи, оповідання, нариси, художні мемуари тощо. Так само в жанрі лірики ви зустрінете ліричні вірші, пісні, елегії, епіграми та інші варіанти. Що стосується драми, то існують різні типи, включаючи справжні драми, трагедії, комедії, трагікомедії, водевілі, інтермедії тощо.

Існують різні жанри, які можна класифікувати за різними родами, наприклад, лірика, епічна поема, епічна пісня, лірична дума, лірична драма тощо. «Літературний жанр – це окрема та специфічна форма вираження в системі класифікації, яка представляє третій рівень категоризації для певного типу твору» [10, с. 227].

Рівень оригінальності художнього твору переважно виражається через його зміст, а не лише через його структурні елементи. Ця оригінальність визначається різними чинниками, такими як тема, навколо якої він обертається, композиція та обсяг твору, а також ступінь відображення дійсності. Крім того, жанровій оригінальності сприяє і характер засвоєння, інтерпретації, оцінки життєвих явищ. Наприклад, коли мова заходить про романи, вони можуть охоплювати широкий спектр жанрів, включаючи історичні, філософські, психологічні, соціальні, пригодницькі, побутові, кримінальні, детективні чи утопічні тощо. Подібним чином вірші можна класифікувати як героїчні, сатиричні, бурлескні чи масові, щоб назвати декілька.

Вірш і проза, коли йдеться про художнє вираження, не можуть використовуватися лише для класифікації жанрів, оскільки епічні, ліричні та

драматичні твори можуть використовувати будь-яку форму. Проте важливо зазначити, що «вірш і проза мають відмінні естетичні якості та можливості, а тому їх використання в різних жанрах може бути різним. При створенні епічних і драматичних творів, як правило, віддають перевагу прозі, тоді як ліричні твори складаються переважно у формі віршів» [10, с. 228].

Протягом історії різні форми літератури, такі як епос, лірика та драма, постійно розвивалися та вводили нові варіації у відповідних жанрах. Цю еволюцію можна пояснити постійним пошуком інноваційних способів передачі ідей, образів та індивідуального вираження. Отже, різні літературні жанри зливалися та трансформувалися з часом, зазнаючи історичних та авторських адаптацій, що зрештою призвело до розвитку та еволюції жанрів, якими ми їх знаємо сьогодні.

Отже, у величезному просторі літератури ми зустрічаємо численні твори, у яких майстерно поєднуються різноманітні родові, видові та жанрові елементи, наприклад, злиття елементів ліричного та епічного, драматичного та епічного чи ліричного та драматичного тощо. У результаті ми можемо виділити різноманітні споріднені змістові форми узагальнень, зокрема балади, епоси, філософські роздуми, моралі, пасторальні поезії, інтроспективні монологи, ліро-епічні поеми, особисті спогади, щоденники, літературні портрети, художні біографії та багато іншого.

Кожна література має свої унікальні особливості, коли йдеться про створення родових форм. Поява різних жанрів, величезна кількість жанрових варіацій, своєрідність жанрів у національній літературі – усе це свідчить про її художнє зростання та багатство.

У сфері сучасного літературознавства виникають суттєві розбіжності щодо термінології, яка використовується для опису всеосяжної природи літератури. «Цей конфлікт можна пояснити складною природою досліджуваного предмета, а також різноманітністю точок зору та методологій, що використовуються для його тлумачення» [10, с. 231].

Жанр як літературна категорія привертає увагу дослідників значний час, оскільки є сукупністю загальних закономірностей певної епохи та індивідуальних досягнень митців. Критики неодноразово заглиблюються в розуміння структурної сутності жанру та його різних компонентів, сподіваючись систематизувати жанри чи визначити центральне ядро в їх аналізі. Просуванню цієї теми присвятили свої праці О. Потебня, Б. Іванюк, Н. Копистянська, О. Ніколенко, А. Ткаченко та ін. Незважаючи на широке дослідження цієї літературної категорії з часом, численні суперечливі питання все ще вимагають подальшого поглибленого вивчення.

Отже, надзвичайно важливим стало уточнення визначення самого поняття жанру, дослідження його змісту та дослідження його взаємозв'язку з іншими літературними категоріями. У сучасному літературознавстві сформувалися різні підходи до дослідження поняття «жанр» та його структурної сутності. Насамперед це стосується визначення самого терміна, оскільки словники та окремі літературознавці трактують його по-різному. Аналіз відповідної літератури, дає підстави констатувати, що наразі в літературознавстві немає єдиної думки щодо визначення поняття «жанр». Дослідники часто підкреслюють розмиті межі між жанровими категоріями. Крім того, поряд із поняттям «жанр» часто використовують термін «вид». «І в підручниках, і в критичних дослідженнях часто вживається термін «жанр» для визначення роду («ліричний жанр»), виду («оповідний жанр») і різновиду («епічна драма»). Оскільки слово «жанр» походить від французької мови, що означає «рід» і «вид», плутанина в літературознавстві цілком зрозуміла, оскільки комплексного системного підходу до жанрово-родової класифікації досі не створено» [17, с. 168].

Літературознавці відносять вивчення жанрів до спеціальної галузі композиції в літературознавстві. Вони визнають жанрову різноманітність, але відзначають відсутність цілісної систематизації в літературознавстві. Для вирішення даного питання пропонують ідентифікувати «постійні елементи»

або «індикатори жанрів», а також «змінні елементи» або «асоційовані ознаки». «Жанрові показники охоплюють елементи, наявні в усіх творах певного жанру, поєднання яких є необхідним і достатнім для відмежування жанрів один від одного. З іншого ж боку, супутні ознаки не входять у визначення жанру, але переважають у більшості його представників» [17, с. 328].

Продуктивним і проникливим виявляється погляд на необхідність розмежування жанрів, літературних видів (родів), носіїв «задуму» твору (наприклад, сатири та елегії), які часто переплітаються. У зв'язку з тим, що в сучасному літературознавстві триває дискусія навколо визначення поняття «жанр», його розвитку присвятили свої дослідження численні видатні вчені ХХ століття. У результаті з'явилася маса визначень і тлумачень. Жанри функціонують як колективно-індивідуальний регулятор у складній сфері людського спілкування. Жанрові категорії підтримують певні традиції та обов'язки авторів, що спонукає до дискусії про поняття жанрового канону – «певної системи стійких і міцних жанрових ознак» [25, с. 452].

Жанри відіграють вирішальну роль у визначенні структури літературного твору, певною мірою впливаючи на його тривалість і опосередковано позначаються на його мовних характеристиках. Автори ретельно класифікують свої твори за певними жанрами і часто пояснюють свій вибір у формі передмов, статей або коментарів. Розуміння жанрів на індивідуальному рівні є абстрактним і базується на загальній структурі, яка розвивається через неодноразові зустрічі з текстами в різних контекстах. Це розуміння не завжди може бути чітким або послідовним, оскільки процес аналізу тексту може бути суб'єктивним, фрагментарним або непослідовним. Однак, коли читачі та автори набувають досвіду, вони стають більш вправними у визначенні та класифікації текстів за певними жанрами. Ця здатність не тільки допомагає їм орієнтуватися у власному процесі написання, але й допомагає іншим читачам і авторам у розумінні, аналізі та згадуванні свого досвіду з текстами. «Для функціонального стилю характерна жанрова

специфіка, що сприяє його загальній злагодженості. Ця узгодженість очевидна як при розгляді окремих жанрів, так і при розгляді того, як жанри втілюють загальні риси функціонального стилю» [5, с. 21].

Літературні жанри можна розглядати як окремі групи творів, які класифікуються в рамках більшого літературного роду. Автор припускає, що кожен жанр має унікальні та стійкі характеристики. Багато літературних жанрів сягають корінням у фольклор, але з часом вони зазнали відродження та були сформовані творчим внеском окремих людей у межах цієї народної традиції. Жанри, які виникли в результаті літературних експериментів, є результатом співпраці між письменниками-початківцями та тими, хто продовжує традиції цього жанру. Класифікація жанрів викликає труднощі через їхню величезну кількість, специфічні атрибути та історичне значення. Автор підкреслює, що жанри можуть бути загальновизнаними або обмеженими конкретними історичними контекстами. Проте поняття «літературний жанр» розглядається не лише в контексті конкретно-історичної літератури, а й з теоретичних позицій. Проводяться поглиблені розгляди окремих жанрових утворень. Ці дослідження ще більше ускладнюють процес класифікації, оскільки той самий термін може охоплювати протилежні явища. Різні дослідники стверджують, що авторські визначення жанрів охоплюють різні аспекти художньої виразності. «Розуміння тонкощів жанру вимагає як складних, так і дихотомічних абстрактних знань. Він охоплює когнітивні аспекти, такі як розпізнавання образів мови чи попередніх знань, а також соціальні аспекти, оскільки він поділяється серед читачів і письменників, які мають невідкладний досвід роботи з цим жанром» [4, с. 121].

По суті, авторська класифікація літературного твору визначає його жанр, як у прозі, так і певною мірою в поезії. Ця класифікація не лише впливає на вибір змісту та мовних прийомів, але й дає змогу зрозуміти художній задум автора. Тому при аналізі твору багато залежить від того, як автор визначає його жанр. Варто зазначити, що для розуміння характерних рис жанру, про який

йде мова, дослідниця часто спирається на авторську класифікацію. Насправді аналіз будь-якого художнього твору зазвичай починається з визначення його жанру. «Кожен літературний жанр має свої структурно-формальні властивості, які відіграли значну роль у формуванні та розвитку різноманітних жанрів з часом. Цікаво, що в минулому жанри суворо дотримувалися заздалегідь визначених правил, часто затьмарюючи унікальний стиль і вираження окремого автора» [6].

Підхід до вивчення жанру, про який тут йдеться, різко суперечить сучасному стану літератури. Сучасні вчені стверджують, і ми погоджуємося з цією точкою зору, що роль особистості у творчості є першорядною. Саме через їх унікальний погляд на дійсність виникають усі стилістичні елементи твору. Крім того, стиль літературного твору також залежить від його жанру. Термін «стиль» охоплює різні визначення, які можна розділити на три групи, як визначено вченими. «По-перше, стиль може стосуватися конкретної форми твору, зокрема в ораторському мистецтві, що визначається його призначенням. По-друге, стиль можна розглядати як прояв особистих переживань індивіда, по суті відображаючи його особистість. Нарешті, стиль можна проаналізувати з функціональної точки зору, враховуючи, як він служить певній меті в роботі» [19, с. 26].

Н. Копистянська з цього приводу зазначає: «У творчому процесі стиль і жанр взаємозалежні. Тому стилістичні пошуки і творчі муки поєднуються із вивченням для себе жанру, зверненням до традицій і пошуком нового, незвичного, свого особливого» [15, с. 7]. Вона також вважає, що дослідження стилю неможливе без врахування жанру, бо кожен літературний твір має свої стилістичні вимоги. У своїй монографії «Жанр, жанрова система у просторі літературознавства» Н. Копистянська, опираючись на слова Джона Фроу, стверджує, що він «вживає цей термін у значенні дуже близькому до того, яке соціолінгвісти та інші надають стилю» [15, с. 26].

Заглиблюючись у вивчення літературних творів, зокрема романів, не можна не звернути увагу на нерозривний зв'язок понять «стиль» і «жанр». Це пояснюється тим, що кожен літературний твір має свої унікальні стилістичні ознаки, які визначають його жанр. Аналіз витвору мистецтва, який охоплює кілька жанрів, разом із різними стилями, пов'язаними з кожним жанром, є надзвичайно складним завданням. Надзвичайно різноманітним є, зокрема, жанр роману, який охоплює безліч стилістичних і жанрових елементів. Розгадування тонкощів жанру роману та супутнього йому стилю є, безсумнівно, складним завданням, але не нездоланим. Дослідники повинні розпочати подорож, щоб визначити та зрозуміти лінгвістичні та стилістичні характеристики роману та те, як вони вносять свій внесок у його загальний зміст. Можна стверджувати, що кожен жанр має свої власні відмінні стилістичні характеристики, і в кінцевому підсумку «саме стиль породжує жанр» [6].

Важливо відрізнити жанрову матрицю від жанрового канону, який формується під впливом історичної традиції того чи іншого жанру і складається зі специфічного набору структурних елементів. Ця відмінність особливо помітна у фольклорних жанрах, де існують повторювані «стилістичні формули», такі як постійні епітети та композиційні прийоми, такі як жанрова ініціація, триступенева градація та паралелізм. Ці елементи сприяють унікальній ідентичності кожного жанру і можуть розглядатися як частина його історичного походження.

Отже, жанрова специфіка літературних творів має ряд класифікаційних ознак і потребує більш глибокого дослідження на прикладі одного з сучасних жанрів.

1.2. Різноманітність жанру фентезі

Жанр фентезі переживає сьогодні пік популярності в сучасній українській та світовій літературі, привертаючи увагу та цікавість як читачів, так і дослідників. Дискурс фентезі відіграє важливу роль у формуванні літературних уподобань і загальному розвитку особистості, оскільки він розкриває численні соціально-психологічні та культурні фактори, які сприяють формуванню особистості та системи цінностей.

У результаті огляду попередніх досліджень було виявлено, що теоретичними аспектами фентезі як жанру займалися вітчизняні науковці Н. Васильєва, Є. Канчура, Н. Криницька, М. Назаренко, А. Нямцу, В. Неєлов, С. Підпригора та ін. Наукові розвідки таких учених як Г. Гачева, В. Іванова, К. Ненова, А. Славова були присвячені жанровим різновидам фентезі.

Протягом історії концепція фантастичного відіграла значну роль у формуванні людської культури. З давніх часів казки, міфи, легенди слугували засобом пояснення природних явищ і суспільних систем. Ці розповіді часто включали елементи фантастичного та божественного, щоб захопити аудиторію та дослідити складні теми. Цю традицію можна простежити до стародавніх текстів, таких як «Епос про Гільгамеша» та «Одіссея», де були присутні фантастичні елементи та надприродні істоти. У середньовіччі лицарські романи та героїчні епоси продовжували включати в свої історії фантастичних чарівних створінь і чарівні царства. У міру розвитку літератури в епоху романтизму фантастичне набуло ще більшого значення. У цей період зароджується метажанр фентезі, який під впливом вищезазначених жанрів заглиблюється у важливі побутові, соціальні та психологічні питання на тлі неординарного та ірраціонального. Вчені стверджують, що метажанр фентезі, з його сумішшю реальності та уяви, пропонує унікальне розуміння людського стану та забезпечує платформу для дослідження глибоких ідей у захоплюючий та фантастичний спосіб. Охоплюючи фантастичне, література змогла

подолати обмеження реальності та доторкнутися до глибин людської уяви, дозволяючи більш багате та широкі дослідження людського досвіду.

Протягом 20-го століття серед вчених і письменників-фантастів зростає інтерес до виявлення та класифікації відмінних рис фантастичних текстів, зокрема до розмежування між фентезі та науковою фантастикою. Цю тему широко досліджувала українська літературознавиця О. Леоненко. Концепція наукової фантастики як жанру, зосередженого навколо наукових і технологічних мрій і передбачень, а також інших фантастичних жанрів, була вперше представлена в 1915 році Гербертом Веллсом, забезпечивши основу для наступних досліджень. Для поділу цих жанрів дослідники використовували різні критерії: раціональність мислення і світогляду письменника (М. Мещерякова), зв'язок творів з досягненнями науки (Г. Гуревич), предмет образності і світогляд письменника. Вагомий внесок у класифікацію фантастичних творів зробили Т. Чернишова та О. Ковтун, які в основу аналізу поклали припущення про реальність надзвичайних подій, зображених у текстах. У їх класифікації розрізняють два типи сюжетів – детерміновані та адетерміновані – і, відповідно, два типи фентезійних текстів – «звичайне» фентезі та наукову фантастику. Чернишова називає їх відповідно «історією з кількома припущеннями» і «історією з єдиним фантастичним припущенням».

Термін «фентезі» та його класифікація як жанру є предметом суперечок серед науковців через свою нечіткість. У сфері літературознавства у вітчизняному контексті термін був запозичений з англійських джерел, де його основне значення – «фантазія», а визначення терміна як літератури про надзвичайне з'явилося пізніше. У перших згадках про це поняття все ще існувала двозначність щодо його використання. Так, Т. Чернишова у своїй праці «Природа художньої літератури» вживає термін «фентезі» з поясненням того, що ним можна позначати всі види фантастичної літератури, в тому числі й наукову, а також частини, які заглиблюються в надприродне та надзвичайне,

які зараз зазвичай об'єднують під одним терміном. Так само й О. Ковтун послуговується англійським терміном «фентезі» у своїй праці «Поетика надзвичайного», але в даному випадку це поняття стосується збірки текстів, які належать до метажанру фентезі, відмінного від наукової фантастики. Крім того, «немає єдиної думки щодо роду іменника «фентезі». Деякі дослідники трактують його як середній рід, а інші використовують жіночий рід. Цей аспект потребує подальшого вивчення української мови лінгвістами з метою встановлення єдиної форми роду» [2].

Незважаючи на значні дослідження та розробки, проблема класифікації та характеристики фентезійної літератури залишається невирішеною. Сам термін «жанр», який використовується для охоплення цього специфічного літературного явища, продовжує залишатися предметом широких дискусій та аналізу в літературних колах.

Виникнення й бурхливий розвиток фентезі як окремого жанру літератури в 20 столітті не було випадковістю. На це вплинули різні чинники, такі як світові війни, крах усталених систем та ідеологій, а також сумнів у релігійних віруваннях. Ці події призвели до моральних та екзистенційних криз серед людства, штовхаючи письменників досліджувати сфери за межами реальності. Іншим суттєвим фактором, який вплинув на розквіт фентезі, був швидкий прогрес науки і техніки. У той час як деякі бачили цей прогрес як багатообіцяюче майбутнє, інші боялися його потенційних наслідків, включаючи витіснення людей машинами та втрату людської автономії. Протистояння механізації та потреба зрозуміти місце людства в цьому мінливому світі викликали пошук нових цінностей, перспектив і підходів до позачасових питань. Фентезі забезпечило платформу для дослідження цих проблем і побудови нових світів. Як вважає Н. Підопригора, цей жанр не лише відображає актуальні виклики сучасності, а й є засобом моделювання шляхів вирішення цих викликів.

Із зниженням віри в релігію та зменшенням віри в людську перевагу зростає інтерес до міфів і створення нових міфологій. Письменники-фантасти почали переосмислювати існуючі міфи та включати їх у свої тексти, часто змінюючи їх і зсуваючи фокус. Таке свідоме створення нових міфів на основі традиційних міфологічних систем і архетипів колективного несвідомого стало характерною рисою фентезійного дискурсу. Привабливість цих нових міфів полягає в їхній здатності викликати резонанс у читачів із різним походженням, незалежно від віку, культурної та соціальної приналежності.

Ескапізм («втеча від реальності») є ключовим елементом фентезі-літератури. Це властивість, притаманна жанру, що дозволяє читачам занурюватися в альтернативні реальності з метою саморефлексії та самоаналізу. Цей ескапізм дозволяє людям досліджувати власні думки та емоції, пропонуючи простір для особистісного зростання та розуміння.

Є. Канчуря виділяє чотири основні етапи фантастичної втечі, кожен з яких сприяє незалежності читача від навколишнього світу та пропонує оновлену перспективу. Перший етап передбачає формування «дисципліни уяви», яка дозволяє індивідам переосмислювати художні образи та переносити досвід, отриманий від фантастичних творів, у своє повсякденне життя. Ця здатність стирати межі між фантазією та реальністю дозволяє людям втекти від цинізму та бездуховності, які можуть бути присутніми в суспільстві. Нарешті, четвертий етап знаменує собою повернення до навколишнього світу з оновленим поглядом. Озброєні свіжим поглядом, отриманим у результаті втечі фантазії, люди можуть знову увійти в суспільство з новим розумінням і оцінкою світу навколо них. Це повернення не є регресією до попереднього стану, а радше злиттям переживань героя з об'єктивною реальністю. Вона дає можливість людям побачити вчинки героїв і сам світ крізь «вимиті вікна», вільні від впливу політики, ідеологій та нав'язаних кордонів сприйняття. Другий етап передбачає повну втечу від «брудної реальності» світу. Залучаючись до фентезійної літератури, люди можуть дистанціюватися від

обмежень, які нав'язує оточення. Ця втеча дозволяє їм досліджувати інше сприйняття реальності та дивитися на світ під новим кутом.

О. Ковтун виділяє кілька особливостей, властивих моделі фантастичного світу. По-перше, фантастична література створює вторинний світ, де надзвичайні події є нормою, слугуючи засобами для вираження значення цієї альтернативної реальності. По-друге, література фентезі заглиблюється в екзистенціальні проблеми, досліджуючи боротьбу добра і зла, а також сенс життя. Ці проблеми розглядаються з точки зору окремих персонажів, забезпечуючи особисту та привабливу лінзу, через яку читачі можуть зацікавитися цими темами. Третій етап передбачає занурення в «справжню реальність» фантастичних світів. Заглиблюючись у ці надзвичайні сфери, люди можуть отримати розуміння екзистенційних питань, таких як боротьба між добром і злом, сенс життя та своє місце у світі, населеному паранормальними істотами. Це занурення забезпечує унікальний погляд на ці універсальні питання, дозволяючи людям розмірковувати та потенційно знаходити відповіді з точки зору конкретного героя.

Безсумнівно, роман став найбільш часто досліджуваною формою фантастичної прози в сучасному літературному ландшафті. У руках цих талановитих письменників фантастичний жанр і фентезі служать потужними інструментами для дослідження ширших тем і вирішення складних питань. Через призму альтернативних світів і фантастичних персонажів вони торкаються таких тем, як ідентичність, особистісний розвиток і стан людини. Переплітаючи ці глибокі послання у своїх оповіданнях, ці письменники не лише розважають, але й провокують роздуми та самоаналіз у молодих читачів. На завершення варто сказати, що вибір жанру фантастики та фентезі сучасними письменниками, орієнтованими на підліткову категорію, є свідченням незмінної привабливості жанру та потенціалу для безмежного оповідання. Г. Малик, С. Оксенік, М. Павленко, Г. Пагутяк, М. і С. Дяченки –

це лише деякі з талановитих авторів, які активно долучаються до цього жанру, і, зокрема, роботи Галини Малик є яскравими прикладами цього жанру.

Розглядаючи творчість цих письменників, стає очевидним, що захопливі оповідання Галини Малик «Злочинці з паралельного світу» та його продовження «Злочинці з паралельного світу-2» є взірцевими представниками цього жанру. Ці розповіді переносять читачів в альтернативні реальності, де межі можливого розширені, і розгортаються надзвичайні події. Саме цими фантастичними історіями Малик без зусиль захоплює свою аудиторію, залишаючи їх зачарованими своєю здатністю створювати складні світи, наповнені чарами та дивом.

У сфері сучасної літератури, орієнтованої на читачів-підлітків, нерідко сучасні письменники тяжіють до фантастичного жанру та фентезі як до засобу втілення своїх творчих ідей. Завдяки своїй здатності переносити читачів у незвичайні сфери та досліджувати глибокі теми, ці письменники, безсумнівно, залишили незгладимий слід у царині сучасної підліткової літератури. Фантастичний жанр з його елементами магії, потойбічними істотами та вражаючими пейзажами є привабливим полотном для цих письменників, щоб дослідити та розкрити свою творчу майстерність. Занурюючись у глибини своєї уяви, вони створюють оповіді, які переносять читачів у світи, які перебувають за межами їхніх найсміливіших мрій. Охоплюючи фантастичний жанр, ці автори дають читачам змогу вирушити у захоплюючі подорожі, де межі реальності руйнуються, а надзвичайне стає звичним явищем.

Центральними героями цих творів є сучасні підлітки, яким властиві такі яскраві риси, як допитливість, непосидючість, гостра спостережливість. Керуючись благородними намірами, вони прагнуть допомогти тим, хто опинився в небезпеці, водночас плекаючи амбіції здійснити героїчні вчинки та отримати визнання. По суті, ці сповнені пригод твори поєднують елементи таємниці, фантазії та особистого розвитку, щоб забезпечити захоплюючий досвід читання для підлітків. Завдяки своїм захоплюючим розповідям і

близьким персонажам вони не тільки розважають, але й надихають юних читачів розкрити власний потенціал і пройти заплутаними шляхами підліткового віку. Пригодницькі, пригодницько-детективні та пригодницько-фантастичні твори, такі як «Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9» та «Пастка для синього обличчя, або Таємне товариство брехунів» Л. Вороніна, «Суперагент 000. Таємниця золотого кенгуру» А. Кокотюхи, «Лісом, небом, водою» С. Оксеника, пенталогія «Русалонька із 7-Б» М. Павленко створені спеціально для читачів-підлітків. Ці захоплюючі історії обертаються навколо дослідження таємниць і розкриття злочинів. Переважаючим елементом у більшості цих творів є наявність фантазії. Сюжет і структура цих текстів складно розроблені, щоб задовольнити цільову аудиторію, а також служити меті автора змалювати подорож героїв до зрілості та самопізнання в групі однолітків. Яскравими прикладами є Софійка в пентології М. Павленко про Русалоньку, Клим Джура в «Таємному товаристві боягузів, або Засіб від страху № 9» Л. Вороніна, Данило і Богдан в «Таємниці козацького скарбу» А. Кокотюхи. Ці персонажі вирушають у квест, метафоричну подорож у часі та просторі з благородною метою допомагати іншим, одночасно зазнаючи особистісного зростання та трансформації.

У кожному з творів події розгортаються в сучасному суспільстві. Головні герої ведуть звичайне життя: займаються щоденними та улюбленими справами вдома та в школі, спілкуються з друзями та знаходять способи з користю використати вільний час. Однак вони несподівано опиняються в надзвичайних ситуаціях, де захоплюючі пригоди стають неминучими. Ці ситуації виникають внаслідок випадкових зіткнень, таємничих подій або загадкових таємниць, які вимагають їхньої уваги та навичок вирішення проблем, оскільки доля та навіть життя інших висять на волосині. Поряд з реалістичними персонажами в оповідання вводяться також фантастичні та міфологічні істоти та предмети. Наприклад, у творі М. Павленко з'являються примарний хлопець, який потрапив у пастку часу, чарівна русалка, загадковий

літній чоловік із минулої епохи і навіть стара шафа, яка слугує порталом для подорожей у часі. Корал також представлений як символ щастя та має важливе значення в історії. За приклад варто також взяти «Королівство» Г. Пагутяк, саме цей твір можна віднести до міського фантастичного роману. Автор бездоганно переплітає різні вигадані сфери в оповіді, включаючи Королівство, утопічний світ, що представляє потойбічне життя, Середину, яка символізує реальний світ, населений людьми, і Кордон, темну та підступну сферу, населену зловмисними силами. Ці світи існують поруч, але мають відмінні характеристики та якості, які відрізняють їх один від одного.

Світ сучасної дитячої фентезі, пригодницької та детективної прози має свої жанрово-стильові особливості. Рідко можна знайти твори, які належать виключно до певного жанру; натомість вони часто поєднують різні жанри. Таке змішання жанрів призвело до створення нових різновидів, таких як підліткові цикли (наприклад, пентологія М. Павленко), пригодницько-фантастичні та детективні (твори Л. Вороніної та А. Кокотюхи), а також пригодницько-фантастичні романи (деякі вчені кваліфікують їх як романи-утопії, прикладом чого є творчість Сергія Оксеника). У цих творах ми можемо спостерігати злиття різних світів, персонажів і предметів, як реальних, так і вигаданих. Зміст цих творів присвячений життю сучасних дітей та проблемам, з якими вони стикаються в сучасному світі, а також переплетенню цих проблем із проблемами дорослих. Це досягається завдяки поєднанню реалістичного та романтичного стилю письма. Стилістичні елементи, які домінують у цих творах, включають використання фантастичних і містичних елементів, а також побудову складних просторово-часових наративів.

1.3. Вивчення жанрових особливостей літературних творів на уроках української літератури

Процес літературної освіти складається з різних етапів, невід'ємною частиною якого є робота над текстом художнього твору. Правильна організація та розвиток у читача навичок розуміння й інтерпретації тексту мають величезне значення. Для повного розуміння художнього твору учням необхідно підготуватися до його сприйняття. Первинне читання тексту відіграє значну роль для розуміння його змісту. Це розбір епізодів, формулювання запитань і завдань, коментування, виділення головного і другорядного, порівняння, проведення мікроаналізу. Для успішного засвоєння тексту літературного твору аналіз має вирішальне значення. Це можна зробити за допомогою традиційних методів, таких як дослідження структури, образів і тем, а також нових підходів, таких як аналіз самого тексту, його контексту та міжтекстових зв'язків. Крім того, вчителі також можуть запропонувати власні унікальні методи аналізу. Важливо зазначити, що залучення до раціональної та систематичної роботи над текстом сприяє не лише активізації знань та літературної освіченості учнів, а й формуванню в них умінь і навичок ефективної роботи з текстом. Крім того, виховує глибоке ставлення до літератури як навчального предмета, збагачує духовний уявлення людини, виховує культуру читання. «Незаперечною є потреба якісного залучення до художнього тексту, а також розвитку стійкого інтересу до читання та почуття громадянської самосвідомості підростаючого покоління, яке є майбутнім нашої нації. Отже, необхідно вивчати як українську, так і світову літературу, адже вони є взірцем художності слова» [22, с. 7].

Українська література як шкільний предмет виконує різноманітні функції, зокрема пізнавальну, виховну та естетичну. Він виходить за межі простого відображення мистецьких та історичних реалій, але також має на меті навчати українських читачів силою слова. У цьому багатогранному процесі

вирішальну роль відіграє вчитель як «провідник» у світ образів та ідей, представлених у літературних творах. Тому вчителю необхідні теоретичні знання, глибоке розуміння поетичного слова, уміння не лише викликати бажання читати й ділитися враженнями, а й вести дискусію, підбирати переконливі аргументи, демонструвати високі риторичні здібності, переконувати прикладами як із тексту, так і з життя.

Оскільки психологічні особливості особистості дитини залежать від біологічних основ, що визначають динаміку розумової діяльності» [1, с. 186], психологи виділяють два основні показники динаміки психічних процесів і поведінки – активність та емоційність. Активність проявляється у швидкості та силі психічних процесів, а динаміка поведінки особистості визначається темпераментом, тобто переважно вродженою природою, але не характеризує її переконань, поглядів чи інтересів.

У віковій психології діти 6 класу потрапляють у період раннього підліткового віку (з 11 років). Це означає, що вік шостого класу можна назвати переходом від початкової школи до початкового підліткового віку або початком переходу від дитинства до підліткового віку. Підлітковий вік – від 11 до 15 років (або середнього шкільного віку). Цей період називають перехідним, оскільки саме в цей час відбувається фізичний, психічний та соціальний перехід від дитинства до підліткового віку» [28, с. 71].

Ранній підлітковий період – найважчий вік у розвитку дитини. У цей час відбуваються кардинальні якісні зміни, які зачіпають усі сфери особистості: відбувається швидкий фізичний та психічний розвиток, етичне та соціальне дозрівання, у дитини спостерігається підвищена збудливість, імпульсивність, на яку накладається статевий потяг, часто несвідомий.

Важливою особливістю психіки молодших підлітків є розвиток довільності всіх психічних процесів. Зростаючі учні вже можуть концентруватися на своїх силах, розвивати пам'ять і мислення, регулювати власні емоційні та вольові процеси тощо.

Здатність сприймати унікальна: діти сприймають предмети та явища навколо них нецілісно, тобто вони визначають випадкові ознаки та ознаки, які з якихось причин привернули їх увагу. Під час навчання у VI класі відбуваються кількісні та якісні зміни у процесі сприйняття. Кількісні зміни спрямовані на збільшення швидкості процесу сприйняття та кількості сприйманих об'єктів, збільшення обсягу їх пам'яті тощо. Поступово в учнів формується вміння спостерігати за явищами навколишньої дійсності, тобто відповідно до конкретної мети, помічати їх, виявляти важливі деталі, пояснювати стосунки між ними.

Ці особливості психіки дітей необхідно враховувати в процесі навчання. «З перших уроків у VI класі бажано запропонувати учням завдання для спостереження, виявлення суттєвих ознак предметів, встановлення зв'язків між кількома об'єктами тощо» [9, с. 22].

Основний зміст і специфіка всіх аспектів розвитку (фізичного, психічного, морального, соціального тощо) у підлітковому віці визначають перехід від дитинства до дорослості. У всіх сферах, що виражають цей процес, якісні новоутворення виникають внаслідок перебудови організму, трансформації відносин з дорослими та однолітками, розвитку нових способів соціальної взаємодії, змісту морально-етичних норм, самосвідомості, інтересів, пізнавальної та освітньої діяльності. До умов сучасного життя належать такі, що сприяють дозріванню підліткового віку (прискорення фізичного та статевого дозрівання, інтенсивне спілкування з однолітками, рання незалежність завдяки працевлаштуванню батьків, величезний інформаційний потік тощо) та такі, що гальмують цей процес (працевлаштування молоді). «Лише освіта за відсутності інших серйозних обов'язків, бажання багатьох батьків надмірно піклуватися про своїх дітей тощо). Соціальна активність молоді спрямована насамперед на засвоєння та засвоєння норм, цінностей та поведінки, характерних для світу дорослих та стосунків між ними» [28, с. 73].

Зведемо загальні характеристики даного вікового періоду у Табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Загальні характеристики психосоціального розвитку учнів ЗОШ

Вид розвитку	Характеристики дитини
Психічний розвиток	<p>Створення абстрактного мислення триває, хоча загалом існує потреба у цікавій, конкретній, відповідній інформації. Зростає здатність розуміти наукову термінологію та засвоювати великі обсяги текстової інформації. Можливість синтезу абстрактних понять і зразків поведінки все ще обмежена, але діти добре аналізують ситуації, порівнюють їх і роблять висновки. Вони люблять проводити експерименти та реалізовувати проекти.</p> <p>Період відносної емоційної стабільності закінчився. Підлітки починають реагувати більш емоційно, деякі страждають від перепадів настрою, депресії. Рівень тривожності зростає. Багато підлітків турбуються про свою «нормальність», деякі переживають, що вони ростуть занадто швидко, а інші хвилюються через затримку розвитку. Основні причини цих змін криються в особливостях розвитку мозку.</p>
Соціальний розвиток	<p>Соціальні потреби молоді задовольняються: приналежність до групи, дружба, визнання серед однолітків. У структурі класів існує соціальна ієрархія. Наразі лідерами є діти, які добре навчаються, але починають завойовувати авторитет, і ті, хто одужує через насильство, куріння та інші антигромадські поведінки..</p>

Пам'ять учнів у цей час переважно зорова. Учні краще запам'ятовують зовнішні особливості предметів, ніж їх логічний зміст. У пам'яті учнів цього віку зв'язки між окремими частинами досліджуваного явища нестійкі. Учні погано уявляють загальну структуру явища, його цілісність та взаємозв'язок між компонентами. Запам'ятовування, як правило, механічне, базується на враженнях і повтореннях. Тому репродуктивний процес вихованця неточний, велика кількість помилок, зніця недовго зберігається в пам'яті. На думку психологів, «віковий період 11–14 років характеризується переходом від механічної до семантичної пам'яті, що виникає внаслідок навчання та є ключовим у здобутті знань. Діти вже починають робити перші спроби запам'ятати доступний для них матеріал не буквально, а осмислено» [9, с. 23].

Необхідно систематично і довго повторювати надані з ними навчальні матеріали. Необхідно пам'ятати про буквально-запам'ятовування та відтворення, яке є важливим засобом поповнення словникового запасу та формування культури мовлення, розвитку довільної пам'яті та самоконтролю, здатності бачити помилки у відтвореному та виправляти їх. З цією метою дітям слід пропонувати різноманітні усні завдання та вправи.

Специфічними є особливості уваги школярів: «У шкільному віці переважає мимовільна (короткочасна) увага, дитина легко відволікається на будь-який стимул, активно реагує на все нове, яскраве і незвичне. Зосередитись на одному предметі важко для учнів цього віку і швидко призводить до втоми» [9, с. 24]. Це, звичайно, заважає навчальному процесу. Всі ці фактори необхідно враховувати при організації навчального процесу.

Усвідомлення важливості навчального матеріалу та його засвоєння учнями є умовою стабільності довільної уваги. До кінця середньої школи класу кількість і стійкість уваги дещо зростає. Діти можуть отримати більші тексти для самостійного читання, складніші (з більшою кількістю кроків) проблеми, які потрібно вирішити. З метою активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів бажано запропонувати їм скласти завдання та задати колегам

питання, що стосуються теоретичного матеріалу, що вивчається. Ця практика розвиває пам'ять та увагу учнів та вимагає вивчення теоретичного матеріалу.

Для формування методів довільної уваги доцільно, окрім звичайних видів діяльності, пропонувати дітям завдання для їх перевірки, а також завдання, пов'язані з розробкою плану дій та його контролем. Стійкість уваги зростає, коли зміст діяльності викликає інтерес, коли в обстежуваних об'єктах постійно виявляються нові риси.

Проте розуміння естетичної сутності літератури потребує професійного аналізу творів. Такий аналіз допомагає учням усвідомити зміст творів, оцінити красу і багатство художньої форми, зрештою виховуючи цікавість до розгадування таємниць художнього слова. Проведення такого аналізу є складним завданням, оскільки в учнів необхідно сформувати вміння глибоко заглиблюватися в літературний твір, досліджувати окремі рядки, деталі, фрагменти. «Проблема літературної освіти в школі тісно пов'язана з теорією літератури, яка є засобом аналізу й узагальнення літературного матеріалу. Таким чином, для покращення викладання літератури вкрай важливо вирішити конкретні завдання, які виникають під час уроків» [22, с. 8].

Важливо визнати, що літературний твір є основним будівельним блоком художньої літератури, і без глибокого розуміння окремих творів неможливо досягти всебічного знання літератури. На жаль, у багатьох випадках цим аспектом нехтують у шкільній практиці, що призводить до того, що уроки зосереджуються виключно на сюжетах, проблемах і біографіях персонажів, а не на оцінці майстерності написаного слова.

Крім того, аналіз передбачає ретельний аналіз мови твору (включно з використанням тропів), а також характерного стилю автора, який охоплює манеру подачі матеріалу та формування ідей. Рівень деталізації аналізу змінюється залежно від конкретної літературної чи навчальної мети. Отже, аналіз можна концептуалізувати як систематичну серію дій, що здійснюються

як дослідником, так і викладачем, з кінцевою метою досягнення твору як унікального мистецького явища.

В. Марко пропонує таке визначення аналізу: «це мисленнева операція, яка полягає в розкладанні твору на складові частини (що включають як зміст, так і форму), виділення окремих елементів, вивчення їх відмінних характеристик, визначення їх місця та функціональної ролі в загальних рамках твору, встановлення характеру їх взаємодії з іншими частинами композиції» [19]. Питанням власне аналізу на цьому уроці приділено значну увагу. Викладач не просто поверхово розглядає роботу, а застосовує різнобічний підхід, який передбачає широке дослідження, порівняння та систематизацію різноманітних матеріалів, пов'язаних зі створенням і виконанням роботи. Крім того, «аналіз передбачає дослідження численних компонентів і деталей як його змісту, так і форми, дозволяючи виявити закономірності їх взаємодії та підпорядкованості головній ідеї та головній темі автора» [22, с. 10].

Формування художньої картини світу у творах літератури забезпечує специфічну функцію – ця картина надає естетичної напруги, у результаті чого відбувається постійна видозміна тематичних, жанрово-стильових рамок літератури й відбувається її поступальний розвиток. Інакше кажучи, якщо на одному полюсі формування художньої картини світу в літературному творі забезпечує перехід факту реального життя у факт мистецтва, то на іншому факт мистецтва, навпаки, ніби поринає в позамистецьку стихію, що його породила, тим самим повертаючи художній образ до його реального історичного праобразу.

Причому кожен письменник у будь-якій сфері літератури створює у своїх здобутках власну, самобутню, індивідуальну цілісну картину світу, тільки йому, його творчості властиву. Ступенем самобутності образу світу, створеного письменником, виражено міру справжньої художності його творчості – так само, як мірою гуманізму здобутку художника визначається значення внеску його творчості в художню культуру людства. Але ж «вся

культура у своїй сукупності й створює ідеальну цілісну і єдину художню модель світу» [2, с. 122].

Одним із найважливіших обов'язків учителя є навчити учнів самостійно аналізувати книгу та виховувати критичний погляд на прочитане. Необхідно допомогти учням усвідомити ідейно-тематичні нюанси художнього твору. Щоб досягти цього, вчителі повинні надати короткий огляд епохи, в яку відбувається твір. Щоб зробити розповідь більш захоплюючою, можна використати історичні матеріали, документи, розповіді сучасників. Крім того, важливо залучити наявні знання учнів з історії, щоб полегшити розуміння й інтерпретацію подій і явищ, зображених у творі. Перш ніж приступити до вивчення значного твору, важливо переконатися, що всі учні знайомі з його текстом. Від цієї основи залежить ефективність наступних уроків і засвоєння учнями матеріалу. Вчителі повинні регулярно оцінювати, як учні залучаються до роботи, шляхом індивідуальних чи групових обговорень, перегляду читацьких щоденників чи бібліотечних форм. Однак покладатися лише на заходи контролю недостатньо. Досвідчені вчителі ініціативно організують позакласне читання та контролюють його хід. Коли справа доходить до вивчення прозових творів порівняно з поетичними чи драматичними творами, перше вимагає ширшого дослідження, яке часто охоплює кілька аудиторних годин через розподіл програми. Вивчення епічних творів становить значну складність як для учнів, так і для вчителів. «Обмежена кількість уроків, передбачена програмою, унеможлиблює ґрунтовне вивчення цих творів під час занять. У результаті значний обсяг роботи доводиться виконувати поза аудиторією» [22; с. 12].

Обговорюючи важливість аналізу, важливо визнати, що дебати навколо нього не зменшуються з часом. Деякі експерти та практики стверджують, що твір мистецтва слід розглядати як предмет мистецтва та естетики, спираючись на широкі знання з літературознавства. З іншого боку, є ті, хто вважає, що аналіз твору мистецтва не є кінцевою метою. Вони стверджують, що достатньо

просто прочитати та зануритися в емоційне переживання мистецтва. Проте важко погодитися з педагогами, які виступають за підхід до читання суто за інтересами. Без уміння аналізувати твір неможливо глибоко вникнути в текст або повністю осягнути точку зору автора. Дуже важливо навчити студентів аналізувати та інтерпретувати літературу. Лише «завдяки послідовній і самовідданій практиці в аналізі текстів молоді школярі можуть стати всебічно розвиненими читачами, відкривати власні стежки як у вітчизняній, так і в світовій літературі та отримувати величезне задоволення від залучення до чарівної сили слова» [19].

У традиційному підході до аналізу літератури потрібно спочатку зрозуміти й інтерпретувати твір шляхом особистого читання й аналізу. Цей процес передбачає власну інтерпретацію та емоційний досвід читача, що робить його безпосередньою та невід'ємною частиною досвіду читання. Тому, викладаючи літературний твір, учитель повинен зацікавити учнів, представивши твір і викликавши інтерес і активне залучення до тексту. Проблема залучення молоді до читання постійно хвилює педагогів. Окрім розгляду вікових факторів, які впливають на те, як молоді люди сприймають літературу та залучаються до неї, існує також сумна реальність, що діти та підлітки з кожним роком читають усе менше.

Крім того, не всі тексти спочатку можуть здатися учням цікавими, що ускладнює проблему. Однак це не означає, що вчителі повинні просто задовольняти читацькі уподобання учнів; натомість вони повинні прагнути виховувати та формувати свої літературні смаки, знайомлячи їх із найкращими зразками національної та міжнародної літератури. Незважаючи на труднощі, обов'язком вчителя є створення в класі такого середовища, яке спонукатиме учнів до читання. Цього можна досягти, готуючи учнів до зустрічі з літературним твором за допомогою різноманітних форм контекстуальної інформації та цікавих уривків, що викликають емоційні відгуки, відповідні тональності твору. До вивчення літературного твору і творчості автора

корисно подати історичні, біографічні, лексичні і навіть теоретико-літературні, філософські та естетичні відомості. Це можна зробити за допомогою лекцій, аналізу письмових робіт, залучення до образотворчого мистецтва чи фільмів, літературних екскурсій, культурних поїздок до театрів, музеїв чи природних умов. Мета цих вступних занять – викликати інтерес до матеріалу та створити умови для розуміння. Пізнавальний інтерес є потужним мотиватором навчання учнів, і його вплив значний. Коли учні інтелектуально залучені, їхня робота над літературним твором стає продуктивнішою, навіть серед тих, хто має проблеми з навчанням. У минулому класична педагогіка підкреслювала, що бути нудним – це найбільша помилка вчителя. Тому «для ефективного навчання важливо активізувати пізнавальну діяльність дітей, виховувати їхній пізнавальний інтерес. Розвиток і виховання пізнавального інтересу важливий не тільки для навчання, але й для формування характеру особистості, сприяння розвитку вмінь і навичок» [22, с. 14].

Вибір між використанням хронотопічного, антропоцентричного чи концептуального аналізу для вивчення описових позасюжетних елементів залежить від таких факторів: антропоцентричний аналіз допомагає встановити зв'язок між описами та образною системою, що використовується у творі; хронотопічний аналіз дозволяє зрозуміти та охарактеризувати методи опису, використані для побудови художнього часу та простору у творі; і, нарешті, концептуальний аналіз розкриває значення описових елементів у передачі ідейного посилу твору.

Запропоновані типи аналізу спрямовані на вирішення та подолання основних обмежень, пов'язаних зі сприйняттям та аналізом художніх описів. Одним із головних недоліків є те, що студенти часто мають обмежене розуміння функціональних можливостей описів, що, як наслідок, призводить до низького рівня читацького залучення та інтересу до цих компонентів. Крім того, учням часто важко зрозуміти емоції та переживання, які автори прагнуть передати через словесні зображення природи, інтер'єру чи зовнішнього

вигляду персонажів. Отже, «це нерозуміння заважає учням усвідомити значення описових образів у розкритті ідейної основи літературного твору» [20, с.254].

Загальний процес розуміння описів можна розбити на кілька етапів. По-перше, школярі повинні покращити своє теоретичне розуміння описових несюжетних елементів. Це передбачає глибше вивчення концепцій і принципів, які лежать в основі ефективного опису. По-друге, учні повинні зосередитися на вдосконаленні своїх навичок читання, пов'язаних саме з описовими фрагментами, які зустрічаються в епічних творах. Це включає в себе розвиток здатності ідентифікувати та витягувати відповідну інформацію з цих уривків. Нарешті, учні повинні аналізувати описи з різних точок зору, враховуючи їх антропоцентричну (людиноцентричну), просторово-часову (що стосується зображеного в творі простору та часу дії) та концептуальну орієнтацію. Такий комплексний підхід дозволяє ретельно вивчати описи та допомагає учням глибше усвідомити свою роль у літературі.

Під час роботи школярі набувають умінь ефективно використовувати свої теоретико-літературні знання для аналізу епічного твору. Вони також вчаться ідентифікувати та диференціювати різні описи в рамках художнього простору-часу, таким чином розуміючи їхнє значення в ієрархічній структурі антропоцентризму. Крім того, учні отримують здатність розкривати складні відносини між цими компонентами та їхній зв'язок із просторовими аспектами, а також те, як вони формують персонажів у творі. Це допомагає їм глибше зрозуміти задум автора та мету створення твору.

Завдяки процесу застосування на практиці наявних знань щодо описів та їх різних компонентів, а також ідентифікації та встановлення факторів, які об'єднують ці елементи разом, ми пропонуємо, щоб учні старшої школи взяли на себе завдання формулювання власне розуміння цього поняття. Роблячи це, ми стверджуємо, що «художні описи можна визначити як ті позасюжетні елементи в епічному творі, які служать для фіксації та передачі унікального

погляду автора на фізичні атрибути та характеристики персонажів, загальний предмет і навколишнє природне середовище» [20, с. 255].

Методика вивчення цієї теми залежить від масштабу і характеру художнього твору, а також від знайомства учнів з його текстом. Учитель має обрати такий підхід до навчання, який забезпечує максимально ефективне засвоєння нового матеріалу при мінімізації витрат часу. Попереднє залучення учнів до тексту через домашнє завдання значно підвищує ефективність і продуктивність уроку. Для посилення ідейно-естетичного осмислення учнями героїв та їхніх вчинків доцільно детально розглянути найбільш захоплюючі епізоди, сцени, ситуації, що демонструють діяльність героїв. Як засвідчив попередній досвід, студенти здатні самостійно сприймати ідейне спрямування, художньо-стилістичні елементи, композиційні прийоми, використані у творі, і давати власну оцінку. Позитивні та надихаючі персонажі часто спонукають дітей наслідувати їхні вчинки та прийняти їхні моральні та етичні принципи. Тому вкрай важливо, щоб діти чітко уявляли героя, співпереживали його думкам, прагненням, ідеалам. Від такого рівня розуміння і зв'язку значною мірою залежить пізнавальне й виховне значення літератури, її ідейно-естетичний вплив. Заглиблюючись у аналіз епічного твору, дуже важливо створити середовище, яке заохочує творчість і незалежність учнів. Першочергову увагу слід зосередити на розкритті тонкощів сюжету, його різних складових, усвідомленні їх значення у створенні яскравих образів і передачі загального ідейного посилу твору. «Важливо, щоб діти зрозуміли причину вибору письменника при побудові оповіді, як це дає змогу глибше, ширше та переконливіше змалювати багатогранність життя чи окремі його аспекти» [10]. Тут виявляється своєрідний стиль і підхід письменника до побудови твору.

Аналіз образів, що володіють контрастними характеристиками, темпераментами та внутрішніми світами через порівняльну характеристику, часто є необхідною практикою. Під керівництвом учителя учні заохочуються

до самостійного аналізу художніх образів, приділяючи особливу увагу другорядним персонажам твору. Значна частина часу на уроках, присвячених вивченню видатних прозових творів, приділяється обговоренню дискусійних питань, дослідженню зв'язку художніх творів із сучасним суспільством. Незважаючи на час, витрачений на характеристику фігур у великих епічних творах, не завжди вдається досконально дослідити кожен образ у творі. Тому досвідчені викладачі часто задають учням доповіді та реферати за окремими образами з вивченого твору, вибираючи теми, що вимагають аналізу простих художніх образів, чітко й яскраво окреслених. Щоб забезпечити успіх таких завдань, вчителі повинні допомагати своїм учням у плануванні та структуруванні звітів, надаючи вказівки щодо того, на чому зосередитися, як вибрати критичну літературу тощо. Під час уроку один або два учні представляють свої доповіді, а решта слухають, роблячи короткі нотатки, щоб доповнити презентацію, і пропонуючи індивідуальні виправлення або коментарі, коли це необхідно. У якості домашнього завдання учням зазвичай доручають написати рецензію на одну з прослуханих доповідей. Потім ці індивідуальні відгуки читаються та обговорюються в наступному класі [20].

Прагматика – це аспект лінгвістичного дослідження, семіотична категорія тексту, яка визначається як інструкція читачеві, здатному сприйняти повідомлення. Тому під прагматикою ми розуміємо зв'язки між відправником і адресатом, що встановлюються за допомогою спеціального знака, яким є текст. Прагматика вербальної комунікації полягає у свідомому використанні мовних засобів для формування громадської думки, вона стає «універсальним контекстом для виконання мовленнєвого акту». Ми розглядаємо текст як одиницю аналізу в прагматиці, оскільки прагматичну функцію виконує не лише окреме речення, а й структура всієї послідовності речень об'єднаного тексту. Одне й те саме висловлювання може по-різному тлумачитися не тільки різними реципієнтами, але й одним і тим же перекладачем, або «інтерпретація

висловлювання суттєво залежить від «фактора адресата». Мовленнєва поведінка адресата зазвичай розглядається в контексті конкретної ситуації.

У лінгвістиці окремого тексту важливою є комунікативно-прагматична парадигма, що характеризується сприйняттям об'єкта у його взаємодії з середовищем як діяльністю, функціонуванням системи. Тому цю парадигму іноді називають структурно-функціональною або функціонально-системною. Аналіз тексту як засобу комунікації «актуалізує низку нових комунікаційних і прагматичних категорій – таких як інтенція адресата та інтенція тексту, типи текстів, тип комунікаційного процесу, до якого належить текст, наукове, розмовне мовлення, категорія контактності, комунікативні стратегії автора, комунікаційна ефективність, комунікаційно-функціональна типологія текстів (наукові, публіцистичні, ділові, рекламні тексти, інструкції та оголошення, астрологічні прогнози, анекдоти, листи тощо)» [16, с. 81]. Аналізуючи комунікативні параметри тексту, дослідники називають таку прагматичну категорію, як фігура комунікативного суб'єкта, і з'ясовують, які прагматичні ролі вона має відігравати в процесі творення тексту певного жанру. Виконання цих ролей, на думку вчених, є необхідною умовою побудови текстів окремих жанрів, але реалізація їх (ролей) може мати різний характер.

Навчально-пізнавальна діяльність є одним із найскладніших видів діяльності. Її специфіка полягає в тому, що її суб'єкт водночас є об'єктом, а певні зміни в суб'єкті є безпосереднім продуктом діяльності. «Успішне навчання дітей у школі великою мірою залежить від усвідомлення мети навчання і мотивів, якими вони керуються. У навчанні помітно проявляється соціальна і пізнавальна мотивації: перша на основі усвідомлення ролі та необхідності знань для життя та праці, друга – у ставленні до змісту знань, в інтересі до них» [4, с. 82]. Отже, навчання об'єктивно пов'язане з розвитком особистості. Навчаючись, дитина розвивається, а розвиваючись, засвоює складніші завдання.

Активізація розумової діяльності, уваги, сприйняття, пам'яті, уяви тощо. Відіграє важливу роль у розвитку особистості. Структура навчально-пізнавальної діяльності та їх ефективність визначається рівнем сформованості самостійної навчально-пізнавальної діяльності учнів. У процесі навчання викладач та учні взаємодіють як основні предмети, об'єднані спільною метою та предметом діяльності. Кожен з них – це людина, яка проявляє себе у стосунках з іншими, у своїх обов'язках, у навколишньому світі. Тому в процесі навчання спілкування неминуче як вияв фундаментальних характеристик психіки вчителя, і зокрема кожного учня.

Зміст психологічної культури вчителя літератури визначається його знаннями та вміннями.

Знання, уміння:

- психологічні механізми навчально-пізнавальної діяльності людини;
- психологічні інтерпретації загальної розумової діяльності та способів розумової діяльності;
- психологічні принципи розвивального навчання;
- основні психологічні принципи взаємодії вчителя та учня;
- психолого-педагогічні детермінанти мотивації та активізації пізнавальної діяльності людини;
- основні зв'язки між інформаційними та психологічними явищами;
- рекомендації психологічних теорій щодо вироблення ідей, розвитку ідей та мислення людини, її пізнавальної діяльності;
- психологічні аспекти теорії проблемного навчання та інших теорій активного навчання;
- психологічні особливості, вік та окремі вихованці;
- основні психологічні публікації, пов'язані з професійною діяльністю викладачів.

Навички:

- застосовувати психологічні закономірності навчально-пізнавальної діяльності людини у навчальному процесі;
- використання у навчальному процесі психологічної сутності загальної розумової діяльності та методів розумової діяльності;
- враховувати основні психологічні принципи розвивального навчання;
- побудова навчального процесу на основі психологічних принципів організації взаємодії вчителя та учня;
- створення психолого-педагогічних умов для активізації пізнавальної діяльності учнів; розкриття дітям відповідних психологічних механізмів, що сприяють досягненню високих результатів навчання;
- враховувати взаємозв'язок інформаційних та психологічних явищ;
- застосовувати рекомендації психологічних теорій щодо формування ідей, розвитку ідей та мислення;
- враховувати психологічні аспекти теорії проблемного навчання та інших теорій активного навчання;
- враховувати психологічні, вікові та індивідуальні особливості учнів;
- систематично працювати над психологічною літературою та використовувати нові ідеї у навчальному процесі.

При аналізі жанрових особливостей та мовних засобів особлива увага приділяється оригінальності стилю письменника та тому, як автор використовує багатство мови, щоб глибше та яскравіше зобразити життя людей та їхні переживання. Мета полягає в тому, щоб викликати у читача такі емоції, як симпатія чи антипатія до зображених людей і реальності, з якою вони стикаються. Не менш важливим є розвиток в учнів умінь і навичок аналізувати твір, розуміти його зміст, оцінювати його ідейну силу та художню красу. Зрештою, це дає змогу учням відрізнити унікальний стиль одного

письменника від іншого. Саме в процесі дослідження ідейного змісту й образів, представлених у творі, найкраще простежуються мовні особливості героїв. У цьому контексті вчитель звертає увагу учнів на мовно-стилістичні особливості твору, зокрема на лексику, поетичний стиль, описи, зображення природи. Як правило, розбір мови і художніх прийомів в епічному творі проводиться на одному-двох уроках. Перед початком уроку вчитель може призначити учням окремі уривки для вивчення. «Для повного усвідомлення ідейного значення великого прозового твору необхідно ознайомлення учнів із сюжетом, композицією, системою персонажів, мовою й художніми прийомами твору. Завдяки активним дискусіям учні мають змогу розкрити внесок письменника в літературу, дослідити життєві проблеми, які порушує письменник, і перевірити ефективність рішень письменника. Крім того, учням пропонується поставити під сумнів те, що засуджує або стверджує автор, і наскільки переконливо ці ідеї представлені» [19]. Крім того, важливо враховувати пізнавальну та виховну цінність твору. Досліджуючи мовні та письмові навички автора, також важливо визначити будь-які інновації, які письменник вносить у розвиток літературної мови, і те, як вони спираються на традиції попередньої літератури.

Висновки до першого розділу

В розділі було розглянуто питання вивчення жанрової специфіки художнього твору на уроках української літератури, внаслідок чого було зроблено такі висновки:

- в підпункті 1.1 досліджено проблематику вивчення жанрових характеристики художнього твору в сучасному літературознавстві. Визначено, що жанрова специфіка літературних творів має ряд класифікаційних ознак і потребує більш глибокого дослідження на прикладі одного з сучасних жанрів

- в підпункті 1.2 досліджено жанр фентезі та його характеристики. Розглянуто стилістичні характеристики жанру в цілому та на прикладі сучасних українських фентезійних романів для підлітків. Визначено, що стилістичні елементи містять фантастичні та містичні ознаки, а також часо-просторові переміщення героїв.

- в підпункті 1.3 виокремлено особливості вивчення літературознавчих характеристик художніх творів в шкільному курсі. Успіх дитини у навчанні та в подальшому житті значною мірою залежить від її стилю мислення. Тому навчальний процес повинен підтримувати довгострокове мислення. З цією метою учнів слід заохочувати до роботи з підручником, систематичної роботи над розвитком розмовної та письмової мови учнів (коментування діяльності, усних вправ, складання завдань та питань учнями), пропонуючи учням до вирішення задачі з логічним навантаженням, творчі завдання, пов'язані з обробкою різних видів інформації та відповідною презентацією їх реалізації. Тому вивчення на уроках української літератури творів сучасних українських авторів з використанням базових літературознавчих понять є важливим етапом розвитку школяра як особистості.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ЖАНРОВОЇ СПЕЦИФІКИ РОМАНУ С.ОКСЕНИКА «САМКА БОГОМОЛА»

2.1. Генологічний синкретизм творчості С. Оксеніка в контексті сучасної літератури

Сергій Іванюк (літературний псевдонім Сергій Оксенік) – літературознавець, письменник, журналіст, критик і перекладач, кандидат філологічних наук, один із тих, хто поклав чимало зусиль на відродження Національного університету «Києво-Могилянська академія». Сергій Оксенік створив визначну трилогію «Лісом, небом, водою», яка вирізняється з-поміж інших фантастичних творів для дітей. Унікальністю цієї трилогії є створений автором особливий художній світ, сповнений карколомних небезпек і населений досить жорстокими істотами. У трьох романах, а саме «Лисий», «Леся» та «Інженер», читачі переносяться у світ, де, як підкреслюється в анотації до видання, бракує добра, але його необхідно зберегти, бо немає іншого світу, до якого можна було б звернутися. Відповідальність за порятунок цього химерного світу, виснаженого наслідками апокаліпсису, лягає на плечі підлітка та його команди талановитих дітей, оскільки завдання порятунку світу тепер довірено новому поколінню. Що вирізняє ці книжки, так це їхня готовність висвітлювати «недитячі» проблеми, що досить дивно, враховуючи поширеність дитячої літератури, яка зазвичай зображує ідеальний світ.

Леся Вороніна в інтерв'ю «Українській правді» підкреслила цю унікальність української дитячої книжки, зазначивши: «Грубою помилкою є переконувати дитину, що світ дорослих завжди привітний і добрий. Коли дитина стикається з реаліями життя, цей досвід може стати трагічно приголомшливим. Поверхневі розмови про блаженне дитинство мене глибоко

дратують. Хіба ми не усвідомлюємо, якою безпорадністю відчувається дитина, коли вона повністю залежить від дорослих, які часто можуть бути жорстокими та несправедливими? Кожен із нас переживав це» [5].

Герої Сергія Оксеніка на своєму шляху стикаються з несправедливістю, гнівом і ненавистю. Вони борються за своє життя проти тварин-мутантів і жорстоких дорослих. Однак серед хаосу їм все ж вдається любити життя і навколишній світ. Їхні душі захищені непохитною довірою до людей і міцністю їхньої дружби.

Використовуючи художні деталі, динамічну оповідь, гострий діалог, С. Оксенік майстерно вловлює дитячий ракурс, створює різноманітну складку психологічно насичених образів трилогії «Ліс, небо, вода». Марічка, мудра і чуйна; Василько, говіркий і кмітливий; Леля, добра і хитра; Івась, допитливий та інші діти в історії, усі втілюють глибоке відчуття світу та здатність чуйно реагувати на акти несправедливості. Трилогія належить до жанру фентезі, оскільки переносить читачів у дивовижний світ, сформований уявою письменника. Цей світ побудований на унікальному типі вигадки, яка включає в себе магичні елементи та розгортається у спосіб, який виходить за межі звичайних міркувань. Він заглиблюється в сферу ірраціональних переживань і використовує паралогічні механізми людського мислення.

Взаємозв'язок між окремими людьми та космічними чи культурними структурами, такими як земля, птах чи верба, є фундаментальним аспектом підтримки світового порядку. Цей зв'язок, заснований на ідентифікації та трансформації, залишається незрозумілим для сучасного суспільства, що викликає відчуття подиву та подиву. Він створює унікальний простір, який важко класифікувати ні як чудо, ні як реальне, таким чином породжуючи численні художні світи. Трилогія орієнтована на дітей, тому вона дуже близька до жанру фентезі. Неодмінна умова ефективного функціонування фентезі виконується, оскільки читач сприймає створену магичну реальність як справжню, в межах первинних умовностей, встановлених у творах. Проте

мотивація фантастичних основ виходить за межі самого тексту та заглиблюється в сферу ірраціональних культурних практик. Це дозволяє фантазії вийти за межі художньої репрезентації та відобразити глибшу правду. Одним із специфічних середовищ, що сприяють розвитку фантастичних сюжетів, є фольклор. Значну роль у жанрі фентезі відіграють елементи й мотиви народних казок, зокрема з тваринами, такими як ведмідь і собака, а також чарівними істотами, такими як Лишак і Баба Яга. Ці мотиви, переплетені з ініціацією подорожей та іншими оповідними прийомами, не лише розважають дітей, але й зберігають міцний зв'язок із фольклором. На думку Н. Копистянської, казки для дітей зберігають найефективніший зв'язок із цими фольклорними мотивами та наративною структурою казки.

М. Назаренко трактує фентезі як форму оповідання, що містить у собі переживання трагедії. Це різновид казки, якій бракує детермінізму та яка представляє правду, що виходить за межі простого художнього чи життєвого зображення. Він вводить додатковий вимір, у якому природа світового порядку та сутність людства зображені як неминучі та незмінні.

Основою художнього світу, зображеного в романах С. Оксеніка, є міфологічне мислення. Письменник використовує такі міфологічні схеми, як функціонування бінарних опозицій (життя-смерть, чоловік-жінка тощо), анімізм, міфологічний символізм, просторово-часовий синкретизм, стирання відмінностей між логікою та емоціями, абстрактним і конкретним. У результаті виходить насичений гобелен художньої дійсності, пронизаний іпостасністю, метафоричністю та іншими міфологічними елементами.

Одним із важливих елементів авторської стратегії та функції передачі мовлення є експресивність (від лат. *expressio* – вираження). Згідно зі словниковим визначенням, це «сукупність семантико-стилістичних ознак мовної одиниці, що забезпечують її здатність виступати в акті спілкування засобом суб'єктивного вираження ставлення мовця до змісту чи адресата висловлювання» [13, с. 591]. Експресивністю вчені називають таку властивість

тексту, яка з підвищеною інтенсивністю передає зміст і створює емоційне або логічне підкріплення, яке може бути виразним або нечітким. Для вираження виразності в мовленні використовуються експресивно-стилістичні засоби та прийоми. Хоча ці два поняття тісно пов'язані, існують різні наукові підходи до визначення їх тактичних характеристик.

Так, мовознавці трактують тропи (стилістичні прийоми) як перетворення основного значення слова чи словосполучення (і лише як наслідок, перетворення структур, у які вони вписані), а фігури (виражальні засоби) – насамперед як трансформацію фундаментальних структур (і лише як наслідок – трансформацію цінностей) елементи, що їх складають. На їхню думку, поняття фігури, яке було б прийняте лінгвістами так само одностайно, як і поняття ключ, сьогодні більше не існує. Тобто організований синтаксис приховує хаос вмісту, тоді як неправильно сформований синтаксис може містити структурований вміст. При цьому «фігури мови (засоби виразності) не створюють образи, а підвищують виразність мовлення за допомогою спеціальних синтаксичних конструкцій, таких як зворот, риторичне запитання, паралельні конструкції, протиставлення тощо» [9, с. 54].

Для реалізації експресивної функції мови в практичній діяльності людства склалася розгалужена система засобів мовного вираження, представлена насамперед тропами та фігурами, які спрямовані на оптимізацію спілкування та забезпечення високого ступеня дискурсивного впливу на реципієнта. Чітке розмежування цих засобів є важливим як для теорії, так і для практики перекладу, оскільки недостатня увага до засобів і прийомів вираження в тексті призводить до неадекватності перекладу та спотворення авторських задумів. Слід зазначити, що «експресивно зарядженими (тобто експресивами) можуть бути найрізноманітніші мовні одиниці, незалежно від їх приналежності до тієї чи іншої мовної системи, про що неодноразово зазначалося у спеціальній літературі» [13, с. 6].

Проблемами виразного синтаксису займалися такі вчені, як І. Білодід, О. Веселовський, В. Виноградов, А. Коваль, Б. Томашевський та ін. Синтаксичні засоби виразності мовлення становлять групу так званих стилістичних риторичних фігур – спеціальних конструкцій, що відхиляються від звичайного синтаксичного типу й забезпечують оригінальну форму образного вираження думок і почуттів людини.

Залежно від формально-структурної приналежності засоби вираження традиційно поділяють на фонетичні, лексичні, словотвірні, морфологічні та синтаксичні. Останні три способи актуальні для письмових перекладів. До твірних засобів передусім відноситься словотвір, включаючи широкий спектр пестливих і зменшувально-пестливих афіксів. Морфологічні засоби вираження охоплюють пласт слів із різноманітними дієприкметниками (характеристичні вставні слова, підсилювальні частки, допоміжні дієслова, займенники), які, крім суб'єктивного логічного значення, мають ще й оцінний елемент. Лексичні засоби вираження представлені експресивно наповненими словами та сталими виразами, які за своєю природою несуть позитивне або негативне значення. «На рівні синтаксичної системи мови вираження здійснюється переважно шляхом інверсії, тобто зміни звичного порядк. слів у реченні за допомогою еліптичних (неповних) синтаксисів конструкцій, у яких вилучається той чи інший член речення, а також завдяки тематизації, тобто виділенню елемента тематичного характеру» [13, с. 7].

Головним компонентом виразності творів С. Оксеніка є образність. Образність – здатність передавати загальне через одиничне – досягається за допомогою комплексу мовних прийомів. Образ замість абстрактної сутності ставить перед нашими очима конкретну реальність, завдяки чому він здатний збагачувати нашу свідомість і почуття, пробуджуючи своєрідну ланцюгову реакцію асоціацій, думок і емоційних переживань. Фігура мови – це поєднання та використання слів, у яких вони виражають більше, ніж те, що вони безпосередньо означають. Взаємодія значень слів у формуванні художніх

образів з давніх часів вивчається в стилістиці під загальною назвою тропів. Образ читача створюється завдяки чуттєвому сприйняттю. У політичному дискурсі існує дві форми зображення: візуальна та слухова. Як відомо, основними джерелами вираження є метонімізація та метафоризація. Але це не означає, що зображення можна створювати лише за допомогою цих двох призм. Образи можуть бути основою для парафраз, порівнянь та інших стилістичних прийомів.

Крім того, кожен письменник, незалежно від сфери літератури, у своїх творах вибудовує власну унікальну картину світу. Таке індивідуалізоване уявлення про світ демонструє оригінальність і художній талант письменника. Рівень оригінальності зображення світу письменниками відображає справжню художність їх творчості. Так само рівень гуманізму, зображений у творах художника, визначає цінність його внеску в художню культуру людства. Проте вся культура в цілому створює ідеальну, цілісну, єдину художню модель світу. Акт створення візуального представлення світу через літературу служить певній меті. Це представлення додає естетичну напругу, що призводить до постійної еволюції тем, жанрів і стилів у літературі, що зрештою сприяє її розвитку. Простіше кажучи, коли в літературному творі зображується художнє зображення світу, воно перетворює факти з реального життя на художні. З іншого боку, саме мистецтво ніби зазнає впливу зовнішніх елементів, які його надихнули, що, у свою чергу, повертає художній образ до його початкового історичного архетипу [5, с. 122].

Крім того, засоби подачі художнього матеріалу як сукупності особливих структурних форм, прийомів побудови, розрахованих на переконання читача та його експресивну «обробку», служать засобом досягнення емоційності, оцінності, виразності мовлення (які є складовими експресивності). «Створенню характерного ефекту сприяє насамперед використання різноманітних видів тропів і фігур – специфічних словесних прийомів, що

підвищують образність і чіткість висловлювання, роблять його переконливішим за рахунок самої мовної форми» [13, с. 7].

Традиційна лінгвістика трактує термін «номінація» як створення мовних одиниць, що характеризуються номінативною функцією, тобто використовується для іменування та розрізнення фрагментів позалінгвістичної реальності та створення відповідних понять про них у формі значення мовних одиниць – слів, словосполучень, фразеологізмів, речень. Номінація – це відтворення об'єктів, які існують поза мовою пізнавальної діяльності людини, але лише завдяки їх назві, можуть використовуватися як інтерсуб'єктивні.

Що стосується номінації, кожен знак має суворо визначене значення – позначення, за допомогою якого завжди здійснюється однозначний акт спілкування. Тому так звана двозначність слова в аспекті номінації повинна отримати різко диференційоване тлумачення як для випадків прямих, так і непрямих номінацій, а також для випадків нового словотворення. В основному важлива одна умова висування: будь-яка мовна одиниця (в основному це слово) у будь-якому контекстному середовищі залишається ідентичним, лише зберігаючи значення конкретним і однозначним (для всіх можливих варіацій контекстних визначень конкретного поняття). Це слово повинно однозначно співвідноситися з позначеним ним об'єктом (сигніфікат). Коли значення змінюється у випадках переносного вживання (непряма номінація) або у випадку чіткої зміни значення (наприклад, поява омонімії), виникає питання про знаменник змісту мовної одиниці.

Для характеристик особистості в якості номінативних одиниць можуть використовуватись як зовнішні ознаки людини, так і її дії, а також емоційні прояви. Наприклад, для характеристик злочинця в кримінальних жанрах можуть бути використані як ознаки його дій, що вказують на причетність до злочину, так і ознаки його емоційного стану як елементу мотиву до вчинення злочину. Найбільш цікавою з точки зору номінативних одиниць є вербалізація емоційного стану злочинця в науково-популярному серіалі.

Для визначення способів вербалізації певного концепту слід звернутись до виокремлення певної лексико-семантичної групи (ЛСГ) слів та словосполучень, якими може бути позначено цей концепт у тексті, і вже тоді визначити, як кожне з зазначених слів чи словосполучень знаходить відображення у певному середовищі, культурі чи окремому творі. Емоційний стан вербалізується через ряд концептів, серед яких можна виокремити такі, як радість, страх, агресія, гнів, здивування, зворушення, спокій, задоволення, горе, страждання тощо. Дані концепти мають місце як в українській, так і в англійській мові. Концепти емоційного стану поділяють на позитивні та негативні, які відповідають аналогічному типу емоцій. Через дані концепти можна передати оцінку дій злочинця через його власні емоції чи через ті емоційні реакції, які викликає його злочин у жертв, їх рідних та у працівників правоохоронних органів.

Метафоризація є одним із провідних джерел вираження фентезійного дискурсу. Відомо, що основною функцією метафори в будь-якому стилі є образне відображення дійсності.

Також доцільно звернути увагу на білінгвальність автора, тобто, добре володіючи як українською, так і російською мовою, він це використовує в романі, зображуючи спілкування з росіянами, насміхаючись при цьому над їх окремими мовними зворотами.

Роль двомовного письменника виходить далеко за межі простого перекладу слів з однієї мови на іншу. Вона є відображенням складного переплетення культурних традицій і слугує каталізатором як світових, так і національних літературних процесів. Ця складність змушує літературознавців виходити за рамки конкретної епохи чи національної літератури. Для науковців надзвичайно важливо досліджувати створення «чужої» лінгвістичної перспективи в другій мові, яка не є їхньою рідною. Крім того, велике значення має вивчення поетичних прийомів, які використовують

двомовні письменники для зображення іншої національної ідентичності через їхній власний унікальний стиль.

Сучасна наукова школа, яка вивчає теоретичні основи культури іншомовного спілкування, дотримується переконання, що білінгвізм слід розглядати як вторинну мовну особистість, яка розвивається під впливом першої мови та культури. Це означає, що двомовний індивід сприймає дві мови як одну систему цінностей. Однак білінгвізм має ширше визначення, яке охоплює не лише здатність розмовляти двома мовами, а й соціолінгвістичні характеристики індивіда в суспільстві. Ця перспектива зробила термін «білінгвізм» більш поширеним у лінгвістичному аналізі, оскільки він фіксує унікальні поетичні властивості, які виникають у художньому світі письменника, коли на нього впливає інша мова. Можна також «говорити про білінгвізм автора як репрезентанта певного лінгвокультурного середовища, а також про білінгвізм персонажа, який є формою мовленнєвої поведінки, що виникає внаслідок контакту з іншою мовою та культурою спілкування» [26, с. 17].

2.2. Жанрові маркери роману «Самка богомола»

У романі Сергія Оксеніка «Самка богомола» автор заглиблюється в глибинну проблему «колективної пам'яті та її пробудження» [21, с. 188]. Протягом оповіді головний герой вирушає в подорож разом із читачем, прагнучи пригадати та визнати пригнічений колективний досвід, який довгий час замовчувався. Роблячи це, автор припускає, що саме через цей процес пам'яті та очищення суспільство може прогресувати та прокласти новий шлях уперед. Письменник тонко натякає, що головним прагненням українців у цю нову епоху має бути вивільнення від впливу колонізатора. Це поняття яскраво зображено через образ головного героя, а також персонажів другого плану,

кожен з яких втілює такі риси, як наївність і непохитну довіру до людства, навіть до тих, кого колись вважали ворогами.

Розглядаючи роман, про який йде мова, стає очевидним, що він втілює в собі ознаки двох різних епох. Одна епоха міцно вкорінена в історичних доказах, тоді як інша являє собою гіпотетичне майбутнє. Проте важливо зазначити, що ці епохи складно переплітаються, оскільки особи з імперським мисленням таять глибоку ворожість і зневагу до українців, розглядаючи їх як простих мешканців «колонії» часів Радянського Союзу. «Самка Богомола» є переконливим прикладом, який яскраво демонструє жахливі наслідки російського тоталітарного режиму. У росіян українці не викликають позитивних емоцій.

Роман «Самка богомола» слугує яскравим зображенням сучасної України, переплетеним елементами авторської фантазії. Він розмірковує над гіпотетичним сценарієм зникнення Росії зі світової арени та досліджує залишки системи 20-го століття, які все ще існують, незважаючи на відсутність Росії. Очима безіменного капітана і Бахаєва автор викриває жахи цієї довготривалої системи, яка продовжує спантеличувати і спантеличувати нове покоління. Крім того, героїня Алевтина справляє глибоке враження на вразливі молоді уми Віті та Василька, ще більше ускладнюючи їх розуміння навколишнього світу. Допити, які проводять військові, виявляються марними для вилучення важливої інформації від Венцлавської, оскільки вона вміло маскується маскою невинності, незважаючи на те, що її часто глузують за її несприятливі погляди на Україну, які збігаються з настроями російських біженців загалом.

Переплетеність двох різних епох в романі і є маркером генологічного синкретизму, який відображує переплетеність фактичних історичних подій з фантастичними, з епохи майбутнього.

Сергій Оксенік занурюється в захоплюючу альтернативну реальність, де росіяни опиняються під владою наших співвітчизників, пропонуючи

спонукаючи до роздумів дослідження динаміки між двома націями. У цьому світі є чіткі відгомони українізації, оскільки виникають школи, присвячені вивченню української мови, які відіграють інструментальну роль у її поширенні серед мас, навіть незважаючи на опозицію. Через стосунки Алевтини та Віті Бусола Сергій Оксенік майстерно змальовує ставлення російської влади до українців. У романі багато випадків, які змальовують боротьбу українців із тягарем комплексу меншовартості, спочатку нав'язаного радянською системою, а згодом загостреного Росією. Примітно, що позитивні герої повісті з гордістю розмовляють українською та непохитно відстоюють українську історію у спілкуванні з ворогами. З іншого боку, ті, хто зраджує Українську державу чи зображується як сумнівні герої, розмовляють російською чи суржиком – змішаною мовою, яка відображає розмивання української ідентичності. Твір Сергія Оксеніка слугує потужною критикою репресивних сил, які намагалися придушити українську культуру та спадщину. Представляючи зворотну реальність, де ролі поміняні, автор спонукає читачів замислитися над наслідками такого панування та стійкістю народу, який сповнений рішучості зберегти свою мову, історію та почуття ідентичності. Роман пропонує детальне дослідження складної динаміки між українцями та росіянами, проливаючи світло на динаміку влади, мовну політику та тривалу боротьбу за самовизначення.

Ніколи не можна недооцінювати значення мови, оскільки вона розкриває справжню сутність і ставлення героїв цього роману до української мови. У той час, коли Микола відкрито висловлює свою зневагу до мови, Бахаєв і Алевтина намагаються або приховати свої справжні почуття, або маніпулювати ними у своїх власних брехливих намірах. Отже, роман натякає на те, що, хоча не всі росіяни можуть мати прихильне ставлення до української мови, агенти завжди виставляють фасад поваги до України. Вітя розуміє це після серії зустрічей з Алевтиною, під час яких вона починає розкривати свої справжні почуття та погляди на Україну.

У діях Алевтини спостерігаються паралелі з тактикою й політикою Росії і дивуватись тому, як добре автор передбачив нинішню ситуацію й відносини з Росією, хоча роман був написаний задовго до повномасштабної війни. Дівчина, усвідомлюючи свої шкідливі дії та постійні перешкоди Україні, завжди безрезультатно намагається заперечити будь-які протиправні дії. Навпаки, Вітя і Васильок, незважаючи на сумніви, залишалися непохитними у своєму переконанні, що Алевтина винна в різних інцидентах, які відбувалися в таборах. Згодом їхня достовірність підтвердилася, оскільки з'явилися докази причетності Алевтини до вбивства Проханової та збройного нападу на табір із застосуванням техніки. Навіть коли Алевтина зізнавалася Віті в коханні та вступала з ним у інтимні стосунки, їй вдалося обманом викрасти у нього рушницю та патрони, виявивши негативні риси свого характеру.

У романі ми заглиблюємося в аналіз характеру головного героя, який вирізняється з-поміж решти персонажів твору. Сергій Оксенік, як автор, проливає світло на цей аспект, розгортаючи історію життя Віті. У своєму житті головний герой зіткнувся з прикрою обставиною: не зміг продовжити навчання в аспірантурі через корупційні дії. Натомість його місце зайняла донька заможної людини. Проте у Віті змалку був задум виховати нове покоління справжніх патріотів України. Важливим аспектом його мрії було те, що прагнення Віті не обмежувалися лише патріотизмом, а поширювалися на плекання в людях освіченості, совісті, почуття справедливості. В одному абзаці автор «Самки Богомола» влучно характеризує Вітю як романтика і навіть порівнює його з Шевченком. Крім того, автор визнає, що і Вітя, і Шевченко з часом перейшли в реалісти. Прямим доказом нашого сприйняття Віті як героя-вигнанця є вислів «У школі він дуже скоро став засланим». Сергій Оксенік вміло використовує цей прийом зображення дійсності в рамках радянської системи. Ці рядки також проводять паралель досвідом відчуття «зайвості» чи «неприналежності» до закладу, в якому він працював. Віті також довелося змиритися з жорстокою реальністю, яка супроводжує

людей, які вирости в умовах обмежень, що накладав Радянський Союз. Крім того, є яскрава риса біографії – невдале кохання. Невдале кохання Віті уособлено в Раї, з якою його пов'язував глибокий зв'язок. Однак зрештою вона пішла від нього заради заможного чоловіка, віддавши перевагу матеріальній вигоді, а не справжньому та щирому кохання. Аналізуючи образ Раї, ми розуміємо, що вона уособлює собою типову особистість, яка цінує матеріальні багатства більше, ніж щире кохання.

Порівняння ставлення Віті до жінки зі ставленням інших героїв є визначальним для розуміння його характеру. На відміну від своїх побратимів, Віта демонструє певну невинність і наївність, коли справа стосується душевних справ. У той час як інші можуть підходити до стосунків з обережністю та скептицизмом, Вітя підходить до них з відкритим серцем і щирим бажанням спілкуватися. На жаль, ця вразливість часто робить його вразливим до маніпуляцій і розбитого серця. Підсумовуючи, нещасливий досвід Віті з жінками ще більше зміцнює його статус героя-вигнанця. Його наївність і готовність не помічати недоліки та приховані мотиви цих жінок зрештою призвели до його падіння. Проте саме ця вразливість і щира туга за коханням відрізняє його від інших героїв. Крім того, проблеми Віті з його любовним життям служать ще одним підтвердженням сприйняття його як героя-вигнанця. Це очевидно в його невдалих стосунках як з Раєю, так і з Алевтиною, де його вважають надто наївним і довірливим. Попри те, що знав про антиукраїнські наміри жінки, Вітя був готовий не помічати її приховані мотиви в надії знайти щирі прихильність. Це демонструє його вразливість і, можливо, навіть певний рівень відчаю знайти любов і визнання. Однак це особливо трагічно, якщо взяти до уваги зустріч Віті з сумнозвісною «самкою богомола», яка зрештою зрадила його. Незважаючи на його початкові наміри повернути її своїм однополчанам неушкодженою, ця жінка вирішила скористатися його довірою та любов'ю, безжально вбивши чоловіка. Іронія

полягає в тому, що вона стверджувала, що любить його, але була готова зрадити його заради власної вигоди.

Також варто звернути увагу на концепти, використовувані автором. Мові належить активна роль у культурі і пізнанні. Вона є унікальною здатністю людини, що відрізняє її від будь-яких інших живих істот і решти світу. Кожен народ по-своєму розчленовує фрагменти світу, і по-своєму називає їх. Формується світ тих, хто говорить цією мовою, тобто формується концептуальна картина світу як сукупність знань про світ, що є зафіксованими у лексиці, граматиці, фразеології.

Образ світу представлено в людській свідомості у вигляді концептуальної картини світу, «переломленої» через мовні форми – мовну картину світу тієї чи іншої етноспільноти. Через наявність власного осмислення докільця, що простежується у граматичних формах, лексиці, мовних кліше, а також фразеологічних ресурсах, МКС не ізоморфна ККС. Обом картинам світу притаманне національно-культурне забарвлення, оскільки в кожній мові зафіксовано власний спосіб осмислення та концептуалізації дійсності.

Слово концепт походить від латинського *conceptus*, що в перекладі означає «думка, уявлення, поняття» і первинно застосовувалося як термін логіки та філософії. За другою версією, автором якої є В. Колесов, під концептом розуміється не *conceptus* (умовно передається терміном «поняття») а *conceptum* («зародок», «зернятко», перен. «джерело»), з якого й виростають у процесі комунікації всі змістові форми його втілення в дійсності» [8, с. 81].

Лінгвокультурологія як сукупність знань про культурні особливості, національний характер, етнічний менталітет розглядає мовні явища в безпосередньому зв'язку з людиною, її мисленням, світоглядними орієнтирами та духовно-практичною діяльністю. Спираючись на досвід своїх попередників В. Гумбольдта, Е. Сепіра, Б. Уорфа, сучасні дослідники довели, що «людина є єдиною ланкою між мовою та культурою» [1].

Сьогодні увагу широкого кола науковців привертають дослідження національних особливостей світосприйняття, менталітету та його мовного відображення, а також етнічної специфіки мовної комунікації. Цей факт зумовив актуальність етнолінгвістичних досліджень, які відображають зв'язок між лінгвальними та позалінгвальними явищами. Вивчення особистості носія мови неможливе без розгляду питання про національну та культурну своєрідність мови та картини світу, що створюється цією мовою. Картиною світу є сукупність наукових знань, релігійних вірувань, етичних, естетичних та моральних цінностей соціуму, а також глобальний образ світу, який відображає процес і результат духовної та матеріальної діяльності індивіда. «Мовна картина як засіб експлікації знань про світ тісно пов'язана з концептуальною картиною як сукупністю цих знань, що представлені за допомогою концептів, фреймів, сценаріїв, скриптів, схем тощо» [14, с. 5].

Концептуальна модель світу містить інформацію, подану в поняттях, а в основі мовної моделі світу лежать знання, закріплені в семантичних категоріях, складених із слів і словосполучень, по-різному структурованих у межах певного поля тієї або іншої конкретної мови. «Основою вербальної, мовної картини (моделі) є репрезентація загальної картини світу за допомогою мови» [25, с. 42]. Концепт є базовим поняттям концептуальної картини світу та носієм культурного коду певної нації, в контексті мови якої він досліджується.

Відмінною жанровою особливістю є введення в роман інтуїтивних здогадок головного героя та його провісницьких снів. Сергій Оксенік вводить сні для того, щоб поступово підвести головного героя разом із читачем до правильних висновків. Перший сон – «Його катував маленький чоловічок без рук, але було не боляче, а страшенно принизливо. Вітя терпів, зціпивши зуби й сподіваючись тільки на те, що він якось викрутиться й помститься за цю наругу. Але знущання не припинялося» [21, с. 86]

Уривок детально описує скрутне становище головного героя, коли він опиняється в оточенні та маніпуляціях Алевтини, Бахаєва та Безіменного, які хитро уникають надати будь-які вагомі докази, щоб офіційно звинуватити його в зраді. Навіть уві сні герой мовчить, боячись наслідків, якщо вимовить непотрібні слова комусь із вищого рангу. Але в ході сюжету Вітя мститься цим особам, вступаючи до лав СБУ як агент, що робить їх безсилими віддавати йому накази.

Другий сон: «Віті наснився сірий вовк у чорному лісі... Вовк красивий, з великими блакитними очима, як у хаскі» [21, с. 282]. Тут герой вбачає передвістя того, що дівчина намагатиметься його вбити, але він сподівається, що цього не відбудеться.

Колоритним жанровим ходом є порівняння росіян з пацюками. «Гострі металеві снарядики досить часто влучали в когось із плавців. Воно занурювалося й уже не випірало» [21, с. 95]; «Траплялися на шляху і мисливці... стріляли шротом, одним пострілом знищуючи одразу з півдюжини біженців» [21, с. 96]; «Щойно мішок заповнювався щурами, його зашморгували й витягали лебідкою в повітря, де незвані гості вищали й ворушилися, кусаючи одне одного, аж доки по мішку завдавали прицільного удару з вогнемета» [21, с. 97].

Також автор характеризує росіян як чортів, що є дуже точною, хоча і фантастичною, ознакою. «Якби чорт був трохи чеснішим, досить було б передивитися тільки біографії, і там неодмінно трапилося б щось про те, як його Бог заслав у пекло. Якби чорт мав бодай якусь гідність, він би своїх рогів не соромився, взагалі не ховався б. Легше було б і тоді, коли б чорт не знав, що чинить він гидке й бридке. Тоді б він десь та й пробовкнувся б» [21, с. 113]

У підсумку стає очевидним, що війна, зображена в романі, не обмежується лише АТО, як спочатку вважав Вітя. Швидше, справжня боротьба точиться всередині системи Радянського Союзу та його наступниці, Росії, яка продовжує пригнічувати Україну навіть після розпаду країни. Через

зникнення головного героя автор символічно ілюструє неминучі наслідки наслідування такої деструктивної політичної ідеології, прикладом якої були Радянський Союз і Росія. Ворожість цих націй до інших країн, їхнє надмірне самовдоволення та націоналістична гордість зрештою призвели до їхнього падіння. Коли настав час розпаду «великої держави», росіяни опинилися покинутими, без батьківщини та засобів до існування. Незважаючи на те, що ФСБ, розвідувальна служба, залишалася вершиною уряду в ті роки, вона зручно нехтувала добробутом власного народу, коли стало незручно визначати пріоритети їхніх потреб.

Отже, роман наповнений жанровими ознаками фентезі, хоча і виглядає дуже наближеним до реальності, з огляду на сучасні події. Цей момент варто обговорити на уроці, провівши паралелі з іншими авторами, які теж передбачали майбутнє, пишучи твори-утопії, наукову фантастику чи фентезі.

2.3. Творчість С. Оксеніка в шкільному вивченні

Для дослідження особливостей вивчення творчості Сергія Оксеніка в шкільній програмі звернемося до психолого-педагогічних характеристик сприйняття учнями інформації в середній та старшій школі. «Навчальний процес, як невід'ємна частина загального процесу виховання всебічно розвиненої особистості, що відповідає потребам сучасного суспільства, повинен забезпечити реалізацію цього завдання шляхом реалізації трьох функцій: виховання, розвитку та виховання. Кожна навчальна функція відображається відповідно до конкретного навчального процесу, зокрема науки про психологію» [9, с. 112].

Виховна функція забезпечує засвоєння учнями системи наукових знань, формування вмінь і навичок. Перш за все, це вивчення основних термінів і понять, без яких неможливо зрозуміти будь-який текст, будь-яке твердження; факти з повсякденної дійсності та наукові факти, без знання яких неможливо

зрозуміти закони науки, сформулювати переконання, довести та захистити ідеї; основні закони науки, що розкривають зв'язки і взаємозв'язки між різними об'єктами та явищами дійсності; теорії, що містять систему наукових знань про певний набір об'єктів, методи пояснення та прогнозування явищ з певної тематичної області; знання операційних методів, методів пізнання та історії набуття знань (методологічні знання); знання норм ставлення до різних життєвих явищ (оцінні знання).

Серед знань, які діти мають засвоїти в процесі навчання, особливу роль відіграють ті, хто визначає способи роботи та застосовує їх на практиці. Вони алгоритмічні (наприклад, знання психологічних процесів та властивостей). У предметах вони розроблені як правила.

Уроки позакласного читання мають унікальні особливості, які відрізняють їх від звичайних уроків класного читання. Ці уроки служать багатьом цілям і пропонують студентам ряд переваг. З одного боку, вони дають учням простір для виявлення своїх читацьких інтересів, розширення кругозору, розвитку естетичних смаків, виховання емоцій і почуттів, покращення сприйняття художніх образів, стимулювання їхньої уяви та творчості. З іншого боку, ці уроки також відповідають певним вимогам програми, допомагаючи учням набутти необхідних умінь і навичок, щоб стати активними читачами. Важливо зазначити, що читацька самостійність учня визначається його мотивацією до читання книги та володінням необхідними знаннями, вміннями та навичками для ефективного здійснення своїх читацьких бажань. Об'єктивним показником читацької самостійності учня є його постійна здатність читати автономно й ефективно. Уроки позакласного читання покликані бути захопливими та приємними, перетворюючи їх на свято книги. Учні з нетерпінням чекають цих уроків і часто готуються до них заздалегідь. Проте успіх і ефективність цих уроків насамперед залежить від підготовки вчителя. Процес підготовки вчителя повинен бути ретельно спланований і виконаний, складатися з чотирьох етапів. Перший етап

передбачає ознайомлення з науково-методичною літературою, яка присвячена формуванню навичок самостійного читання. Ця література містить цінну інформацію та стратегії, які можуть покращити досвід викладання та навчання. Другий етап передбачає ознайомлення з рекомендованою літературою та ознайомлення з ресурсами шкільних та міських бібліотек. Це дає змогу вчителю ретельно добирати відповідні твори для позакласного читання. Третій етап зосереджений на перспективному плануванні, що включає визначення тематики уроків позакласного читання та вибір відповідних форматів уроків. Ці формати можуть варіюватися від традиційних уроків до нетрадиційних, таких як уроки з доповідями, інтегровані уроки, вікторини тощо. Крім того, уроки можуть бути структуровані тематично, за жанрами або за авторами. Четвертий, завершальний етап передбачає складання конспектів уроків і створення оптимальних психолого-педагогічних умов для проведення уроків. Для вчителя важливо розуміти, що уроки позакласного читання мають конкретні виховні цілі. Ці цілі включають систематичне знайомство дітей із широким вибором книжок, що відповідають їхньому віку, допомагаючи їм зрозуміти загальні характеристики та класифікацію книг, навчаючи їх легко й точно знаходити книги, а також розвивати їхню читацьку самостійність.

Для того, щоб уроки позакласного читання були ефективними і відповідали поставленим завданням, вчителі повинні ретельно підбирати книги та складати комплексні конспекти уроків. Ці конспекти служать підсумком уроку і повинні відповідати кільком важливим вимогам. Без виконання цих вимог уроки позакласного читання не зможуть виконати поставлених завдань.

За роки шкільної освіти кожен учень повинен оволодіти такими загальними навичками:

- 1) спостерігати за явищами навколишнього світу;

- 2) думати – порівнювати, порівнювати, протиставляти, знаходити незрозумілим, дивуватися;
- 3) висловлення думок щодо того, що дитина бачить, спостерігає, робить і думає;
- 4) читати вільно, виразно та усвідомлено;
- 5) писати вільно, швидко і правильно;
- 6) призначати в читанні логічно завершені частини, встановлювати взаємні зв'язки та взаємозалежність між ними;
- 7) знайти цікаву книгу;
- 8) знайти цікавий матеріал у книзі;
- 9) зробити попередній логічний аналіз тексту під час читання;
- 10) слухати вчителя і одночасно коротко записувати зміст його розповіді;
- 11) читати текст і одночасно слухати вказівки вчителя щодо роботи над текстом, використовуючи логічні елементи.

Функція розвитку передбачає розвиток учнів у процесі навчання. Розвиваюче навчання сприяє розвитку мислення, формування волі, емоційної сфери, інтересів, мотивів та навчальних здібностей.

Перш за все, мислення учнів повинно розвиватися на основі загальної розумової діяльності та операцій. Діти мають навчитися: структурувати, систематизувати, конкретизувати, диференціювати, доводити, робити висновки, пояснення, класифікацію, аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення.

У процесі навчального процесу вчитель сприяє розвитку волі та наполегливості учнів (розглядає проблемні ситуації, завдання, теми для обговорення тощо); розвиває свої емоції-здивування, радість, допитливість, парадокс, переживання (думає про те, коли і як створити необхідні ситуації).

Виховна функція. У процесі вивчення явищ, процесів та психологічних знань діти отримують освіту шляхом навчання. Виховний характер виховання

– об'єктивна закономірність, яка проявлялася в усі епохи. Процес навчання в першу чергу сприяє формуванню наукового світогляду учнів на основі оволодіння системою наукових знань про природу, суспільство та людину, правильного виховання, ставлення до життя та себе.

Формування наукового світогляду є основою виховання моральних, трудових, естетичних та фізичних особливостей особистості. У процесі навчання формуються такі моральні якості, як почуття обов'язку та відповідальності, дружба та колективізм, доброта та гуманізм, активний підхід до науки та життя в цілому, а також особливості, необхідні майбутньому працівникові будь-якої галузі: вміння планувати свою роботу, обирати методи для неї впровадження, контролюйте себе, використовуйте свій час з розумом.

Заохочуючи та мотивуючи учнів до навчання, важливо пам'ятати та враховувати конкретні моделі, що лежать в основі ефективного навчання:

1. Метод навчання повинен зменшувати труднощі в навчанні учнів, не викликати в учнів невдоволення і не викликати огиди на наступних уроках. (Коменський. Вибрані педагогічні праці, т. 2).

2. Швидкість та сила засвоєння навчального змісту пропорційні зацікавленості учнів у їх навчальній діяльності. (М. Я. Лернер «Процес навчання та його закономірності»).

Велика група специфічних закономірностей стосується психічних процесів: сприйняття, розуміння, запам'ятовування, засвоєння та відтворення знань дітьми. Ці закономірності та порядок організації пізнавальної діяльності учнів важливі для оптимізації процесу навчання. На жаль, на практиці деякі з цих закономірностей просто «випадають» з поля зору вчителів.

Вибираючи методи навчання, вчитель повинен враховувати психологічні аспекти, такі як:

1) вік учнів, тобто вік сприйняття, пам'яті, уваги та формування процесів мислення;

2) можливості навчання учнів, тобто індивідуальні особливості типу пам'яті, уваги, темпераменту;

Варто пам'ятати, що деякі класичні психолого-педагогічні закономірності, що становлять кістяк навчального процесу в класі, були сформульовані відомими вченими, викладачами та психологами:

1) Знання починаються з чуттєвого сприйняття, переходять у пам'ять за допомогою ідей, а потім за допомогою узагальнення одиничного формується загальне розуміння. (Я. Коменський, Вибрані педагогічні твори).

2) Процес навчання є найефективнішим лише при переході загальних знань у спосіб мислення, перетворенні навчання в самоосвіту, як перехід через навчання дитини із зони поточного розвитку в зону найближчого розвитку. (Л.С. Виготський)

3) Психічний розвиток визначається не тільки зовні, але і внутрішньо і залежить від рівня вікового розвитку та індивідуально-психологічних особливостей дитини. (Н.А. Менчинська. Психологія навчання в школі).

Тому під час вивчення будь-якої теми (матеріалу) з української літератури на окремих заняттях слід звертати увагу на мобілізацію уваги та раціональне використання наочних прикладів, проведення паралелей з іншими творами цього ж автора (далі ми розглянемо інші твори С. Оксеніка, які можуть вивчатись в шкільному курсі), або ж з творами інших авторів схожої тематики.

Аналіз психологічної підсистеми уроку полягає у дослідженні та оцінці ступеня, в якому організація, зміст викладання та дидактичні прийоми забезпечують розвиток учнів, цілісність та ефективність навчального процесу та активізацію навчальної та пізнавальної діяльності учнів. Методологічною основою навчально-пізнавальної діяльності є філософське вчення про єдність свідомості та особистості.

«Самку богомола» С. Оксеніка слід вивчати під час уроків позакласного читання. Твір є дуже актуальним сьогодні, у ньому порушуються проблеми,

які гостро повстали в сучасному українському суспільстві. На уроці слід розглянути елементи біографії автора, а також коротко згадати про ті твори, які також були написані Сергієм Оксеником. Під час бесіди за текстом твору учитель може сформулювати основні питання до учнів:

- Визначте тему твору?
- Назвіть головних персонажів роману?
- Яку функцію виконують другорядні персонажі твору?
- Що найбільше вам сподобалося в творі?
- Визначте жанр твору, за якими ознаками ви зробили такі висновки?
- У чому актуальність твору сьогодні?
- Чому нас навчає цей твір?
- Як ви вважаєте, чи правильно вчинив Вітя? Як би ви вчинили на його місці?
- Чи вважаєте ви, що даний роман мав на меті підготувати нас до подій 2022–2023 р. в Україні?
- Які варіанти закінчення твору ви можете запропонувати?
- Що викликало найяскравіші емоції?
- Якою є основна ідея твору?

Урок позакласного читання по роману «Самка богомола» може стати підґрунтям для класної виховної години, якщо вчитель літератури є класним керівником цього класу. Також вчитель може запропонувати дітям визначити жанрові ознаки інших творів С. Оксеника і запропонувати порівняти наявність відповідних жанрово-стильових маркерів у творах, які отримали однакову жанрову класифікацію.

Для наступного уроку позакласного читання вчитель може запропонувати учням скласти перелік творів, в яких так само у жанрі фентезі показано події минулого чи майбутнього України.

Висновки до другого розділу

У даному розділі було досліджено творчість С. Оксеніка як автора романів в стилі фентезі для підлітків.

У підпункті 2.1 зроблено загальний огляд творчого доробку С. Оксеніка та визначено жанрові характеристики його романів. Зроблено висновки щодо переважання елементів фентезі, а також сучасних наративів.

У підпункті 2.2 виокремлено жанрові маркери фентезі на прикладі роману «Самка богомола». На прикладах з твору доведено заздалегідь окреслену жанрову належність твору. Зроблено висновки щодо того, що роман наповнений жанровими ознаками фентезі, хоча і виглядає дуже наближеним до реальності, з огляду на сучасні події. Цей момент варто обговорити на уроці, провівши паралелі з іншими авторами, які теж передбачали майбутнє, пишучи твори-утопії, наукову фантастику чи фентезі

Досліджено особливості вивчення творчості С. Оксеніка в шкільному курсі української літератури з літературознавчої точки зору та його значення для виховання підлітків.

ВИСНОВКИ

Викладання української літератури в загальноосвітній школі має велике значення для розвитку дитини як особистості.

Успіх дитини у навчанні та в подальшому житті значною мірою залежить від її стилю мислення. Тому навчальний процес повинен підтримувати довгострокове мислення. З цією метою учнів слід заохочувати до роботи з підручником, систематичної роботи над розвитком розмовної та письмової мови учнів (коментування діяльності, усних вправ, складання завдань та питань учнями), пропонуючи учням до вирішення задачі з логічним навантаженням, творчі завдання, пов'язані з обробкою різних видів інформації та відповідною презентацією їх реалізації. Тому вивчення на уроках української літератури творів сучасних українських авторів з використанням базових літературознавчих понять є важливим етапом розвитку школяра як особистості.

Ми розглянули особливості вивчення творчості С. Оксеніка на уроках української літератури і виокремили жанрові характеристики його роману «Самка богомола».

Жанрологічний дискурс творчості С. Оксеніка є багатограним і побудований на жанровій дифузії (генологічний синкретизм), яка характеризується переплетінням та взаємопроникненням різних літературних жанрів та їх підвидів, зокрема, основою прозових творів автора є роман, який в залежності від побажань творця стає то притчею, то баладою, то готичним есе, то бароковою новелою, то психологічною хронікою, причому в одному і тому ж творі може перетинатись декілька різних жанрових ліній, які доповнюють та підкреслюють загальний задум автора.

Актуальність і патріотична спрямованість твору сприяють його вивченню на уроках української літератури в старших класах загальноосвітніх шкіл в Україні. Також можна використати матеріал твору для сучасної

ілюстрації відомої поеми «Катерина» Тараса Шевченка: «...кохайтеся, чорнобріві, та не з москалями...».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Архелюк В. В. Характерні риси лінгвістики тексту та дискурсу. *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації»*. Чернівці : Книга-XXI, 2011. С. 42–48.
2. Бовсунівська Т. В. Жанрові модифікації сучасного роману. Харків : Вид-во «Діса плюс», 2015. 368 с.
3. Ващенко Г. Виховний ідеал : підруч. для педагогів, вихователів, молоді і батьків ; 3-є вид. Полтава : Полтав. вісн., 1994. 191 с.
4. Войтович В. Українська міфологія ; вид. 2-ге. Київ : Либідь, 2005. 664 с.
5. Воронина Л. Леся Воронина : Агресивні рагулі перемогли закомплексованих інтелігентів: розмова з Лесею Ворониною / записали Ірина Славінська, Галина Титиш. Українська правда. 2013. 10 липня. Електрон. ресурс. URL : <http://life.pravda.com.ua/person/2013/07/10/133146/> (дата звернення 17.09.2023)
6. Гоца Н. М. Проблема визначення поняття «стиль» жанру роману та методи його аналізу. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/14041906.pdf> (дата звернення 14.09.2023)
7. Єрмоленко С. С. Мова в культурі народу : план-проспект. *Мовознавство*. 1998. № 4–5. С. 7–12.
8. Жайворонок В. В. Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць. *Мовознавство*. 2019. № 6. С. 32–46.
9. Заброцький М. М. Основи вікової психології : навчальний посібник. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2006. 112 с.
10. Іванишин В. П. Нариси з теорії літератури : навчальний посібник. Київ : Академія, 2010. 253 с.

11. Качак Т. Б. Особливості жанрової системи сучасної української прози для дітей та юнацтва. *Прикарпатський вісник НТШ*. Слово. 2017. № 4(40). С. 229–231.
12. Козак С. В. Системні характеристики категорії оцінки. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. № 23, 2012. С. 65–69.
13. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія. Київ : Вища школа, 2008. 327 с.
14. Кононенко В. Концепти українського дискурсу : монографія Київ-Івано-Франківськ : Плай, 2004. 248 с.
15. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства : монографія. Львів : ПАІС, 2005. 368 с.
16. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики : формування і розвиток категорії оцінки. Львів : ЛНУ імені І. Франка, 2000. 305 с.
17. Кушнірова Т.В. Жанр як структурована категорія сучасного літературознавства. *Наукові записки ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. Харків : ППВ «Нове слово», 2010. Випуск 1 (61). Ч.2. С.168–175.
18. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 1 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 608 с.
19. Марко В. П. Основи аналізу літературного твору: Навчально-методичний посібник для студентів і вчителів. Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 1998. 32 с.
20. Міщенко О. Формування предметної компетентності старшокласників у процесі аналізу описових елементів епічного твору на уроках української літератури. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. Том 3, № 27. С. 253–257.

21. Оксенік С. Самка Богомола. Київ : Темпора, 2018. 312 с.
22. Павленко В. В. Проблеми вивчення елементів теорії літератури на уроках української літератури. Кіровоград, 2012. 64 с.
23. Підпригора С. В. Українська експериментальна проза ХХ – початку ХХІ століть: «неможлива» література. Миколаїв : Іліон, 2018. 392 с.
24. Приходько Г. І. Оцінка і комунікація : посібник. Вінниця : Нова книга, 2013. 168 с.
25. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Довкілля. Київ : 2010. 844 с.
26. Ткаченко А. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства. 2-е вид. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.
27. Чернякова О. Особистісно-орієнтований підхід у навчанні школярів англійської мови. 2013. С. 93–117.
28. Чумак В. В. Вікова психологія : навч. посіб. Бердянськ : Видавець Ткачук О. В., 2015 192 с.